

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ
КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї**

Виконала: магістрантка 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.О. Махиня

Керівник: доцент кафедри соціології,
к.соц.н. Приймак Ю.О.

Рецензент: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.філос.н. Ель Гуессаб К.

Запоріжжя – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
«   » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Махині Анні Олександрівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Потенціал технологій соціальної роботи в управлінні кризами
молодої сім'ї

керівник роботи Приймак Юлія Олександрівна, к.соц.н.,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 606-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод, матеріали для тренера / Авт.-упор.: О.В. Безпалько, Т.П.Авельцева, О.М.Петрик, Г.О. Притиск; за заг. ред. І.Д. Зверевої. К.: Наук, світ, 2004. 69 с., Папська А.И. Соціальна робота: деякі аспекти роботи дітьми та молоддю: Навч. посіб. К.: УДЦССМ, 2001. 219 с

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Охарактеризувати головні поняття «технології соціальної роботи», «криза», «молода сім'я»; 2. Систематизувати принципи та методи дослідження потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молоді сім'ї; 3. Визначити молоду сім'ю як об'єкт соціальної роботи; 4.

Класифікувати технології соціальної роботи управління кризами молоді сім'ї; 5. Критерії оцінки ефективності управління кризами молоді сім'ї; 6. Здійснити порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду у дослідженні потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молоді сім'ї; 7. Розробити основні шляхи оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Приймак Ю.О., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Приймак Ю.О., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Приймак Ю.О., доцент кафедри соціальної філософії та управління	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень –квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент А.О. Махinya

Керівник роботи Приймак Ю.О

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер А.І.Васильєва

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї.....	9
1.1. Стан наукової розробки теми	9
1.2. Характеристика головних понять «технології соціальної роботи», «криза», «молода сім'я».....	13
1.3. Принципи та методи дослідження потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї.....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї.....	35
2.1. Молода сім'я як об'єкт соціальної роботи	35
2.2. Класифікація технологій соціальної роботи управління кризами молодого сім'ї	41
2.3. Критерії оцінки ефективності управління кризами молодого сім'ї.....	56
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї.....	67
3.1. Порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду у дослідженні потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї..	67
3.2. Основні шляхи оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз.....	83
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. У економіці, соціальному житті, культурі багатьох країн світу почали проявлятися риси нового інформаційного суспільства. На жаль, набуваючи нових якостей, соціум не втратив старих негативних явищ: не послаблюються глобальні проблеми сучасності, поширюються й удосконалюються різноманітні форми насильства – тероризм, злочинність, збройні конфлікти та ін. Виходячи із розуміння унікальної еволюційної ролі родини в суспільстві та важливості збереження традиційного інституту сім'ї, велику тривогу у вчених, громадських діячів, громадян України та багатьох країн світу викликає так звана криза сім'ї.

Для успішного соціального розвитку суспільства в умовах сьогодення необхідно зосередити увагу на вирішенні проблем забезпечення соціальних гарантій і соціального захисту молоді сім'ї, яка переживає складний етап еволюції – перехід від традиційної моделі до нової. Змінюються види сімейних відносин, іншими стають система влади і підпорядкування в сімейному житті, ролі і функціональна залежність подружжя, становище дітей. Ці завдання можуть бути успішно вирішені лише за умови створення дієвих та ефективних у своїй діяльності соціальних служб, активної участі в соціальній роботі фахівців соціальної сфери та самих користувачів соціальних послуг.

Проблемна ситуація полягає в тому, що в численних і вагомих за теоретичними й прикладними надбаннями науки залишається поза увагою проблема комплексного дослідження соціальної роботи з молодими сім'ями щодо подолання криз.

Соціальна робота з молодію сім'єю – це система взаємодії держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей реалізації прав і свобод, що регламентовані міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її суб'єктів.

Пріоритет у соціальній роботі з молодію сім'єю належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють соціальну профілактику,

соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності.

Один із важливих принципів соціальної роботи з молодою сім'єю – принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання соціальної допомоги для стимуляції її внутрішніх резервів, вирішення власних проблем. Крім того, соціальна робота з сім'єю спрямовується не тільки на родину в цілому, а й окремих її членів (дитину, матір, батька та інших членів сім'ї).

Молода сім'я, її особливості, функції і проблеми розглядаються в різних сферах наукової і суспільної практики – психології, соціології, демографії, в теорії і практиці соціальної роботи. Так, психологічні особливості виникнення, розвитку і функціонування молодого сім'ї розглянуто в працях Л.Шнейдера, Е.Едемільера, В.Коваленко, Ю.Альошиної, Т.Андреєвої, О.Бондарчук, В.Кравець, В.Торохтій та інших. Серед соціологів, які займаються проблемами і дослідженнями в сфері інституту сім'ї, треба відзначити О.Антонова, В.Медкова, О.Борисова, М.Головатого, Т.Руденко та інших. Соціологічні дослідження проблем молодого сім'ї проводяться провідними фахівцями соціологічних центрів та інститутів України. Серед українських науковців і дослідників, що вивчають проблеми молодого сім'ї і займаються розробкою методологічних і методичних аспектів державної соціальної політики щодо підтримки молодих сімей, треба відзначити таких, як Г.Батіщева, Т.Медіна, В.Скуратівський, О.Палій, Е.Лібанова, І.Зверєва, О.Безпалько, С.Харченко, М.Балакірева, В.Захарченко, А.Нору, А.Карасевич та інші.

Таким чином, враховуючи відсутність теоретичних досліджень і практичних рекомендацій із питань соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями щодо подолання криз, необхідність систематизації існуючого емпіричного матеріалу, накопиченого в цій сфері, та впровадження в життя нових підходів щодо організації соціальної роботи обрано тему дослідження *«Потенціал технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї»*.

Об'єкт дослідження: форми та напрямки соціальної роботи з молодого сім'єю.

Предмет дослідження: потенціал технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї.

Метою дослідження є визначення особливостей потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї.

Завдання:

1. Охарактеризувати головні поняття «технології соціальної роботи», «криза», «молода сім'я»;
2. Систематизувати принципи та методи дослідження потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї;
3. Визначити молодого сім'ю як об'єкт соціальної роботи;
4. Класифікувати технології соціальної роботи управління кризами молодого сім'ї;
5. Критерії оцінки ефективності управління кризами молодого сім'ї;
6. Здійснити порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду у дослідженні потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї;
7. Розробити основні шляхи оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз.

Гіпотеза: розробка шляхів оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз можлива за умови ґрунтовного аналізу світового та вітчизняного досвіду у дослідженні потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодого сім'ї та за умови використання їх передового досвіду.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому пропонуються шляхи оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

1.1. Стан наукової розробки теми

Українські дослідження та публікації з вивчення сім'ї в основному зосереджені на проблемах гендерної нерівності, феномені подвійної зайнятості жінки, гендерному аналізі очікувань від шлюбу в чоловіків та жінок, дослідженню гендерно-рольових стереотипів, які описано в наукових працях таких дослідників як А.Осипчук та М.Гуз [18]. Питання дослідження впливу соціально-економічних процесів на демографічну ситуацію в Україні, репродуктивний потенціал населення проаналізовано в роботах А.Шатохіна [34]. Типологія неблагополучних сімей, перспективи розвитку моногамної сім'ї, сімейна політика держави відображена в роботах В.Болотової, С.Вакуленко. Аналіз співвідношення ціннісних орієнтацій сім'ї і механізмів соціальної адаптації особистості в полікультурному середовищі знаходить своє відображення в роботах Є.Головахи, Н.Паніної [25, с.118].

Крім того, українськими соціологами питання вивчення сім'ї активно висвітлюються в підручниках з загальної соціології В.Городяненка, Н.Черниш, Г.Дворецької, М.Лукашевича, М.Туленкова та інші [10, 23]. Чимало ґрунтовних праць з питання вивчення та вирішення проблем кризи сім'ї було опубліковано в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття у Росії. Багато цінної інформації стосовно теорії, практики та методології дослідження соціально-демографічного та економічного аспектів сімейної політики відображено в роботах А.Бодрової, М.Гордєєвої, С.Дармодехіна, М.Мацковського, А.Харчева та ін. [12, 18, 50, 51, 52, 53]. На сучасному етапі соціологічного вивчення сім'ї та сімейних відносин, залишаються нез'ясованими соціокультурні аспекти

цього поняття. Також особливої уваги заслуговує аналіз, а не звична констатація, феномену «криза сучасної сім'ї».

Кризова сім'я розглядається як приклад соціально вразливої категорії населення, в процесі життєдіяльності якої спостерігаються певні дисфункційні характеристики, що знаходять своє відображення в порушенні реалізації усталених функцій сучасної сім'ї.

У своїй статті О.Кузьмук здійснює соціологічний аналіз феномену «кризова сім'я» як вразливої категорії населення [25]. Авторка зазначає, що соціально вразливими категоріями населення, в широкому розумінні, є представники вразливих/пригнічених верств населення, а саме: індивіди або соціальні групи, що мають більшу, ніж інші, ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів або дістати хвороби. Синонімом цього поняття є «групи ризику», які є об'єктом постійної уваги представників соціальних служб. Вони є потенційними клієнтами відділів соціальної роботи та соціальної допомоги за місцем їх проживання. Тому такими клієнтами працівників соціальних служб є різні за віком люди (від немовлят до престарілих) і представники різних рас, етнічних груп, соціоекономічних рівнів, релігій. До соціально-вразливих категорій населення, що потребують першочергової допомоги держави, належать: пенсіонери, інваліди, кризові сім'ї або ж сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, діти-сироти, молодь, жінки, безробітні, постраждали від Чорнобильської аварії, малозабезпечене населення, маргіналізовані верстви населення (бездомні, залежні від алкоголю, наркотиків, правопорушники) та ін.. Серед осіб та груп осіб, які можна ідентифікувати як соціально-вразливі категорії населення, об'єктом аналізу оберемо сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, або ж так звані «кризові сім'ї».

Загалом сім'я залишається однією з основних соціальних та особистісних цінностей в Україні. О.Кузьмук зазначає, що сім'я є цінністю для суспільства з тієї причини, що вона [25]:

- реалізує репродуктивну функцію, тобто забезпечує відтворення та приріст населення;

- є джерелом передачі соціокультурного знання від старшого покоління молодшому;

- сім'я є цінністю і для особистості, оскільки забезпечує їй можливість відчувати любов іншої людини, отримувати її підтримку та самій любити, допомагати, турбуватися.

Крім того, сім'я в традиційному розумінні слова допомагає встановлювати такий емоційний, духовний зв'язок з іншою людиною, який не здатна забезпечити жодна інша форма взаємодії. На думку дослідників сім'ї постіндустріального суспільства, у сучаснім суспільстві домінують два погляди на розвиток родини: алармістський (розгляд кризи сучасної родини) і модернізаційний (вивчення переходу родини до більш досконалих сімейних форм) [62, с.190].

Концепція сімейної політики, що активно розробляється на цьому етапі у країнах постсоціалістичного табору, з'явилася у відповідь на алармістську позицію. У цій концепції наголошено на негативних явищах трансформації родини.

У західному суспільстві уже декілька років панує модернізаційний підхід. Однак, як стверджує у своїх роботах Е.Рудинеску, сім'я як інститут є досить стабільною і часто змінюється, трансформується до нових форм [43, с.246].

Сучасні дослідження сім'ї дають можливість спостерігати зміни ціннісних орієнтацій у шлюбно-сімейних стосунках. Саме вони розглядаються соціологами як ознака кризи сім'ї. Зокрема, спостерігається, що репродуктивна та виховна функції сім'ї заміщуються іншими. Сучасні молоді люди описують «нормальну» сім'ю як таку, що [60, с.153]:

- забезпечує якісне відтворення людини в сім'ї (любляча(ий) дружина (чоловік, здоров'я, любов, хороша робота);

- матеріальні умови відтворення життя (гроші і житлові умови);

- кількісні характеристики сім'ї (наявність дітей у сім'ї).

Аналізуючи дисфункції сім'ї (а саме вони призводять до руйнування устрою сім'ї та поступово призводять до її деградації, тобто, по-суті, неналежне виконання або невиконання функцій сім'ї є дисфункціями, що сприяють руйнуванню сім'ї як малої соціальної групи та соціального інституту).

Ця соціальна роль сім'ї реалізується в процесі виховання підростаючого покоління та функції соціалізації. Про проблеми соціалізації підростаючого покоління, свідчать такі факти: швидкі темпи поширення венеричних захворювань серед молоді, вражаюча кількість інфікованих/хворих ВІЛ/СНІД, високий ступінь наркотичної залежності серед молоді. Спостерігається висока суїцидальна активність та зростає рівень злочинності, особливо серед неповнолітніх, збільшується частка злочинців-дівчат [38, с.17].

Що стосується економічної функції сім'ї, то слід відзначити складність її проявів і причин дисфункції. Згадані вище проблеми зумовлені, по-перше, тим, що економічна функція в деяких сучасних сім'ях, займаючи пріоритетне місце, витісняє інші. Дуже часто батьки задля того, щоб забезпечити достойне матеріальне життя для своїх дітей вирушають на заробітки за кордон. Унаслідок цього порушується інша функція сім'ї – соціалізаційна. Наслідком порушення соціально-економічної функції сім'ї є поява так званої соціально неповної сім'ї. Зрозумілою видається і та обставина, що виникнення таких сімей зумовлене не біологічними чи особистісними факторами, а низькими прибутками членів сім'ї, а також високим рівнем безробіття [18, с.84].

Самостійне проживання внаслідок економічної кризи в Україні може собі дозволити незначна кількість молодих сімей. Разом з тим, характерною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ століття стало позбавлення колишньої сакральності шлюбу, який зараз перебуває у стані занепаду й став способом ефективного подружнього життя, яке члени подружжя, інколи зовсім не бажаючи бути батьками, використовують для захисту від безладу зовнішнього світу [22]. Діти дедалі частіше народжуються поза шлюбом. Кількість розлучень продовжує зростати, зростає і кількість дітей, народжених у «перетасованих» наново шлюбах. У сучасному світі з його високим соціальним

темпом і надмірним засиллям політики через ЗМІ важливо те, що родина перетворюється у засіб відновлення своїх психічних і фізичних сил. Інституційні критерії довіри, які закладає родина, проявляються в спілкуванні із представниками різних організацій.

Отже, велика кількість проблем у сфері шлюбно-сімейних стосунків наштовхує на думку щодо невідкладності багатоаспектного, міждисциплінарного дослідження цього соціального інституту. Проте у вирішенні цього питання не досить тільки наукового зацікавлення, важливим є долучення соціологів до розробки концепції соціальної політики та вироблення відповідних рекомендацій щодо реформування соціальної політики держави у регулюванні шлюбно-сімейних відносин, вивчення шляхів подолання «кризовості» української сім'ї. Ця проблема стала предметом наукових досліджень досить недавно, в науковій літературі існують окремі розвідки з цієї тематики. Перспективи досліджень у цьому напрямку залишаються широкі: дослідження кореляційних залежностей між різними аспектами задоволеності життя та ступенем стабільності шлюбно-сімейних відносин, дослідження сили зв'язку між об'єктивними характеристиками: рівень матеріального благополуччя, рівень освіти та кваліфікації з суб'єктивними характеристиками: самовідчуття міцності та стабільності сімейних відносин; аналіз державного втручання у сферу сімейних відносин за посередництвом служби соціальних працівників на предмет вимірювання рівня ефективності державної політики у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин; соціологічний аналіз проблем піклування про дітей та батьків.

1.2. Характеристика головних понять «технології соціальної роботи», «криза», «молода сім'я»

Поняття «соціальне», з одного боку, широко вживається у значенні «суспільне», що «відрізняється, протистоїть природному», з іншого боку, у вузькому сенсі – поняття «соціальне» означає – соціально-побутове,

мікросоціальне оточення індивіда [58, с.65]. Н.Стефанов визначає його як «діяльність, в результаті якої досягається поставлена мета і вимірюється об'єкт діяльності» [73, с.150]. В. Афанас'єв характеризує соціальні технології як «елемент механізму управління» і «засіб перекладу абстрактної мови науки... на конкретну мову... досягнення поставлених цілей» [61, с.168]. М.Марков характеризує соціальні технології як «спосіб реалізації... конкретного складного процесу шляхом розчленовування його на систему дослідницьких взаємозв'язаних процедур і операцій, які виконуються однозначно...» [70, с.34]. А.Зайцев визначає їх як «сукупність знань про способи й засоби організації соціальних процесів, самі ці дії, що дозволяють досягти поставленої мети»... [58, с.241] В.Іванов представляє суть соціальних технологій як інноваційну систему методів виявлення і використання прихованих потенціалів соціальної системи, отримання оптимального соціального результату при найменших управлінських витратах. «Вони можуть бути також розглянуті як сукупність операцій, процедур соціальної дії на шляху отримання оптимального соціального результату (зміцнення соціальної організації, поліпшення умов життя людей, запобігання конфлікту і т.п.) [64, с.20]. Таким чином, поняття «соціальна технологія» в науковій літературі використовується в наступних значеннях:

– сукупність способів, методів, засобів, прийомів організації людської діяльності з метою дії на соціальні процеси й соціальні системи.

Опис способів, методів, засобів, прийомів організації людської діяльності в методиках, які включають такі розділи [61, с.168]:

- цілі, завдання і можливості методу;
- планований підсумковий стан соціального суб'єкта;
- вживані методи і прийоми;
- способи, умови і послідовність їх застосування;
- необхідний час для здійснення даної технології;
- кваліфікація працівників;
- способи навчання прийомам технології.

Термін «технологія» походить від двох давньогрецьких слів: техно – мистецтво, майстерність і логос – наука, знання, закон [29].

У словниках і енциклопедіях технологія визначається як:

- 1) сукупність знань про способи обробки матеріалів і виробів та методи здійснення будь-яких дій;
- 2) сукупність операцій, що здійснюються певним чином і у визначеній послідовності, з яких складається процес обробки матеріалу чи виробу.

Технології соціальної роботи – це сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт із метою його поліпшення, забезпечення оптимізації функціонування при можливому тиражуванні певної системи впливу. Соціальні технології в соціальній роботі – певні соціальні інститути суспільства, які забезпечують необхідний рівень соціального, економічного достатку і добробуту громадян. До них доцільно віднести соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальну опіку і піклування.

Технологія соціальної роботи як вид професійної діяльності – це сукупність способів дій, спрямованих на відновлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів, при можливому повторенні (тиражуванні) певної системи дій [24, с.37].

Виділяють технології соціальної роботи з погляду практичної соціології. Залежно від цього визначають і технології практичної соціології.

По-перше. технології соціальної роботи націлені на всі прошарки населення, на широкий спектр соціальної сфери, на створення умов, що дають змогу підвищити життєвий рівень народу, зменшити чисельність населення, що потребує соціальної допомоги. Цей напрям має стратегічний характер.

По-друге, йдеться про технології соціальної роботи з нужденними прошарками населення. Це технології тактичного характеру, що нині є визначальними в системі соціальної роботи. Через складності в економіці не вистачає засобів для належного забезпечення функціонування стратегічних технологій, що випереджають технології соціальної роботи [87, с.241].

Таким чином, для успішного здійснення практичної соціальної роботи, на думку І.Зайнишева, слід поєднувати технології стратегічного характеру, що поки що є випереджальними, з технологіями тактичної спрямованості [60, с.]. Наприклад, для послаблення проблеми дитячої безпритульності недостатньо виробити і реалізувати приватні технології надання конкретної допомоги бездомним дітям. Важливо розробити і здійснити технології, спрямовані на зникнення причин, що призводять до бездомності, на профілактику безпритульності.

Соціальні технології – це специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації і самоорганізації різних видів соціальної діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування і діагностики параметрів соціальних процесів [52, с.285].

Серед технологій соціальної роботи виділяють: загальні технології соціальної роботи і приватні технології соціальної роботи.

Загальні технології соціальної роботи: діагностика, профілактика, адаптація, реабілітація, корекція, соціальна терапія, соціальна експертиза, прогнозування, проектування, посередництво, консультування. Окремі наукові видання до загальних технологій соціальної роботи зараховують соціальне забезпечення, соціальне страхування, опіку і піклування.

Спеціальні (прикладні) технології соціальної роботи у своїй основі становлять визначені технологічні процедури надання допомоги конкретним категоріям і соціальним прошаркам, що потребують підтримки. Масив прикладних технологій створює такі технологічні процедури: соціальна робота у сфері зайнятості населення з безробітними громадянами; особами девіантного поведіння; родинами; особами, що страждають психічними розладами і схильними до суїциду; з інвалідами, громадянами літнього віку; фемінологічні технології соціальної роботи; соціальна робота з дітьми і підлітками; молоддю; малозабезпеченими прошарками населення; вирішення соціально-етнічних проблем; соціальна робота з бездомними і безпритульними; з мігрантами, біженцями і змушеними переселенцями; прикладні технології соціальної

роботи в армії і пенітенціарних установах; соціальна робота на виробництві, за місцем проживання та ін.

Автори підручника «Технологии социальной работы» за редакцією професора І.Зайнишева розглядають технологію соціальної роботи – як алгоритм діяльності, в результаті якої досягається визначена соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не зводиться до одноразового акту впливу, а становить процес, що характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожного нового завдання в соціальній роботі. У цілому зміст такого циклу від виникнення завдання до його повного вирішення становить технологічний процес.

Процес – це зміна (динаміка) стану предмета під впливом зовнішніх чи внутрішніх факторів. У соціальній роботі такими розглядаються соціальні умови та обставини життєдіяльності клієнта. Внутрішніми факторами є морально-психологічні, фізіологічні й фізичні ресурси людини чи групи людей.

Цілеспрямований вплив фахівця соціальної роботи на зовнішні й внутрішні чинники, їх активізація в інтересах клієнта – основна функція технології соціальної роботи. Соціальний працівник бере безпосередню участь в аналізі інформації, у підготовці варіантів вирішення тієї чи іншої особистісної (чи групової) проблеми, в практичному здійсненні наміченого плану дій, тобто є активним учасником і творцем технології впливу на життєдіяльність клієнта.

Технології соціальної роботи як процесу властива визначена тривалість у часі, що охоплює проміжок часу від формулювання мети чи завдання до його практичного вирішення, що становить завершений цикл взаємодії організаторів соціальної роботи та їхніх клієнтів. Стійка, повторювана, послідовна в часі зміна змісту діяльності з єдиним задумом – сутнісна характеристика технологічного процесу.

По-перше, основу становить алгоритм дій (операцій).

Алгоритм – це програма вирішення завдань, що точно показує, як і в якій послідовності операцій необхідно одержати результат, визначений вихідними даними.

Сучасний зміст поняття «алгоритм» не обмежується послідовністю операцій з числами, але включає і логічні операції, у тому числі при виробленні управлінських рішень, формулюванні цілей і завдань, при обробці інформації і т.д.. У застосуванні до соціальної роботи цей термін розуміється як послідовність впливів, спрямованих на перетворення об'єкта соціальної роботи і переведення його в очікуваний стан.

По-друге, істотним компонентом технологічного процесу, на думку авторів, є операції.

Операція – це найпростіша дія, спрямована на досягнення конкретної мети, яка розкладається на більш прості, усвідомлені цілі (підцілі). Сукупність операцій, об'єднаних загальною метою (підпіллю), становить процедуру технологічного процесу.

Важливою характеристикою операції є ступінь відповідності її результату поставленій меті (чи підметі). На результат дій, як відомо, можуть впливати неконтрольовані фактори, пов'язані зі специфікою соціального середовища. Серед них можна виділити економічне становище, соціально-психологічні явища, а також суб'єктивні чинники, зумовлені особливостями особистості чи соціальної групи. Тому результат кожної операції, а отже, усього технологічного циклу залежить від професійно грамотних дій фахівців соціальної сфери, від їхнього уміння впливати на умови і стани, в яких знаходяться клієнти соціальних служб.

По-третє, важливим компонентом змісту технологічного процесу є певний інструментарій.

Інструментарій – це арсенал засобів, що забезпечують досягнення мети впливу на особистість чи соціальну спільність.

Людина існує, розвивається і формується як особистість завдяки взаємодії із середовищем, що здійснюється за допомогою її діяльності. Тому залучати клієнта соціальної роботи до різних видів діяльності – освітньої, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної – означає використовувати, основний засіб впливу на особистість. Для вирішення цього завдання фахівець соціальної

служби використовує цілий комплекс допоміжних засобів і способів інформаційного, організаційно-методичного і процедурного характеру.

Процедури й операції, що входять у технологічний процес, виступають в ролі його структурних елементів, якщо вони мають загальнозначимий методологічний характер для конкретних технологій. У конкретних технологіях окремі процедури можуть трансформуватися в самостійні технології чи розчленовуватися на технології, що мають спеціальне призначення. Наприклад, у найбільш повному й узагальненому соціальному технологічному процесі в процедурі визначення мети однією з операцій є діагностика, яка в конкретних умовах соціальної роботи з клієнтом набуває самостійного значення.

Послідовність процедур і операцій, що визначається алгоритмом, відображає структуру і зміст технологічного процесу. У найбільш загальному вигляді в технологічному процесі виділяють чотири основних процедурних етапи.

1. Формулювання мети впливу.
2. Вироблення і вибір способів впливу.
3. Організація впливу.
4. Оцінювання та аналіз результатів впливу.

Життєва криза є складним феноменом індивідуального життя людини. У кризовій психології існує декілька визначень поняття «життєва криза». Життєва криза – феномен внутрішнього світу людини, який виявляється в різних формах переживання непродуктивності свого життєвого шляху та є його поворотним пунктом, який виникає в ситуації неможливості реалізації життєвого задуму. Життєва криза – це перехідний період життя, для якого характерним є ламання й активна зміна життєвих ролей особистості, межа між старим і новим досвідом, якісний перехід з одного стану в інший, це зміна напрямку, рішення, вибір.

Серед перекладів слова «криза» зустрічається і «суд». Семантично близьким до нього є критика. Кризою можна назвати такий віраж на життєвому шляху людини, коли під загрозою опиняється життєвий задум, проект

майбутньої світобудови. Також, кризу можна визначити як тривалий внутрішній конфлікт із приводу життя в цілому, його сенсу, головних цілей та шляхів їх досягнення. Кризи, що їх переживає кожна особистість, бувають нормальними (нормативними, прогресивними) та аномальними (ненормативними, регресивними).

Нормальна криза – це існування людини у межах норми, закономірні перехідні етапи в її становленні та розвитку (вікові кризи, нормативні сімейні кризи та ін.). Вікові розлади, що супроводжують вікові кризи, мають не досить тривалий, найчастіше непатологічний характер. Для оточуючих, та навіть для самої людини, ці розлади можуть бути майже непомітними. Прикладами нормальних криз можуть бути закономірні етапи розвитку сім'ї (одруження, народження дитини, вступ дітей до школи та ін.).

Негативні емоційні кореляти кризового стану: напруженість, тривога, депресивні симптоми. Аномальна криза – загострення суперечностей психіки людини, спричинене складними, несприятливими життєвими обставинами. Ненормативні кризи мають незапланований і автономний характер. Вони виникають у складних життєвих умовах, коли людина переживає події, що раптово змінюють її долю. Такі події можуть відбуватися у родинному, професійному, особистому житті (зрада, розлучення, раптова втрата роботи, катастрофа, смерть близької людини тощо).

Особливо болісно переживаються життєві колізії після серії випадкових невдач, під час зростання загального незадоволення собою, власною долею, своєю діяльністю, супутником життя та ін. За змістом та характером психологічної проблеми, що спричинила життєву кризу, а також з позиції особистісних ролей (рольова теорія), виділяють наступні види життєвих криз:

1. Кризи становлення особистості (вікові кризи).
2. Кризи здоров'я (втрата здоров'я).
3. Термінальні (невідворотні) кризи (невиліковна хвороба, смертельний вирок суду та ін.).

4. Кризи значущих стосунків (смерть близької людини, вимушена розлука, розлучення, кризи кохання та ін.).

5. Кризи особистої автономії (позбавлення волі, фатальна залежність від інших людей та ін.).

6. Кризи самореалізації (втрата роботи, вихід на пенсію, банкрутство, втрата соціального статусу та ін.).

7. Кризи життєвих помилок (переживання внаслідок зради або злочину, втрата коштовної речі, кризи гріха та ін.).

За критерієм тривалості виділяють:

- мікрокризи, що тривають протягом кількох хвилин (шок);
- короточасні кризи, що тривають близько 4-6-ти тижнів;
- довготривалі кризи (до 1-го року).

За критерієм результативності виділяють кризи:

- конструктивні, що призводять до позитивної соціальної адаптації;
- деструктивні, наслідком яких є асоціальні або антисоціальні поведінкові

реакції. За критерієм детермінованості є:

- кризи, обумовлені інтрапсихічними чинниками;
- кризи, породжені ситуаційними чинниками.

За критерієм складності виділяють:

- прості кризи (спричинені однією подією);
- складні, багатовимірні кризи (охоплюють майже всі аспекти

індивідуального життя людини).

За діяльнісним критерієм є:

- криза операційного аспекту життєдіяльності («не знаю, як жити далі»);
- криза мотиваційно-цільового аспекту («не знаю, для чого жити»);
- криза смислового аспекту («не знаю, навіщо взагалі жити»).

Досить відомою є класифікація життєвих криз, або так званих бібліографічних криз, яку розробив Р.Ахмеров [56, с.100]: криза нереалізованості (виникає на підставі переживань особистості з приводу нереалізованості життєвих досягнень); криза спустошеності (зумовлена

переживаннями людини щодо невизначеності свого майбутнього, своєї життєвої перспективи); криза безперспективності (спричинена відсутністю у свідомості людини чіткого уявлення про майбутнє, знеціненням життєвих планів, проектів, мрій).

Сім'я – невід'ємна осередок суспільства, жодна нація, жодна цивілізована суспільство не обходилося без сім'ї. Найближче майбутнє суспільства теж не мислиться без сім'ї. Розглянемо взаємовідносини між такими поняттями як «сім'я» і «шлюб». Іноді вони взаємозамінні, але існують і відмінності. По-перше, шлюб і сім'я виникли в різні історичні періоди. Шлюб – це історично змінюється соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якої суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя і встановлює їх подружні і батьківські права і обов'язки. Сім'я являє собою більш складну систему відносин, ніж шлюб, оскільки вона об'єднує не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів. Сім'я розвивається разом з розвитком суспільства, під впливом соціально-економічних умов, таким чином сім'я є продуктом історичного розвитку і кожна суспільно-економічна формація має властиві тільки їй шлюбно-сімейні відносини.

У категорії сімей, які потребують особливої допомоги, на перше місце висувається молода сім'я. Знадобилося чимало зусиль і часу, щоб в сучасному суспільстві утвердився сам термін «молода сім'я». Це не означає, що сформувався якийсь особливий тип сім'ї. Її проблеми входять складовою частиною в коло проблем сучасної сім'ї. Тому ставлення до молодого сім'ї визначається тією соціальною політикою, яка проводиться щодо інституту сім'ї в цілому.

На думку Ф.Мустаєвої, існує три типи молодих сімей [77, с.84]:

Перший тип – традиційний. Сім'я такого типу характеризується орієнтацією подружжя виключно на сімейні цінності. Лідером в родині, принаймні формальним, є чоловік. Дозвілля частіше спільне, закрите. Другий тип – подружжя орієнтоване переважно на розвиток особистості, партнери мають установку на малодітну сім'ю. Спостерігається соціально-рольова

рівновага (по можливості використовується допомога батьків подружжя). Третій тип – молоде подружжя, орієнтоване переважно на розваги. При цьому чоловік і дружина мають як спільних друзів, так і кожен своїх з числа, як правило, колишнього оточення. Репродуктивні установки припускають бездітну або малодітну сім'ю.

Вельми цікавим є питання про стадії розвитку молодої сім'ї. Наприклад, на думку Н.Акермана [6, с.44], молода сім'я в своєму розвитку проходить три стадії. Перша стадія – стадія монади – коли самотній парубок або дівчина, фінансово самостійні, живуть окремо від батьківської сім'ї, самостійно реалізуючи свої потреби, виробляючи якийсь досвід самостійного життя, перевіряючи на своєму досвіді правила, засвоєні в батьківській родині. На цій стадії формуються усвідомлені і перевірені на практиці правила власного існування, дуже важливі для розвитку майбутньої сім'ї.

Діада – пошук компромісу, коли молоді встановлюють правила свого спільного життя, проходять період адаптації, звикають до нових сімейних ролей. Стадія діади надзвичайно важка і важлива для молодих, і від того, як і в якій обстановці будуть вироблені правила спільного існування, чи будуть ці правила дійсно прийняті подружжям, або один з них буде домінувати, а інший просто підкориться нав'язаним йому правилами в силу більш слабого характеру або під впливом якихось інших обставин, залежить життєвий стиль розвитку сім'ї: чи будуть там накопичуватися проблеми або дружини з позиції співробітництва вирішуватимуть проблемні ситуації на стадії їх виникнення. Згодом молода сім'я, часто незалежно від того, наскільки успішно вона вирішила проблеми діади, вступає в наступну стадію життєвого циклу – тріаду: у молодих народжується дитина. Це час серйозної кризи для будь-якої сім'ї. Подружжя думають, що з народженням дитини все стане краще, адже традиційно прийнято ідеалізувати материнство. Дійсно, відносини в молодій сім'ї піддаються серйозним випробуванням, наприклад таким, як структурна криза сім'ї. Часто у людей виникає відчуття, що вони стали віддалятися один від одного. Саме на цю стадію припадає пік чоловічих зрад, який пов'язаний

швидше з труднощами перегляду сімейних правил і обов'язків. Ці труднощі є головною причиною конфліктів, можливого емоційного «розлучення», який може спровокувати і справжнє розлучення. І то, як реально буде розвиватися сім'я при появі новонародженого, багато в чому буде залежати від того, яку базу, не тільки емоційну, але і матеріальну, заклало подружжя, розуміючи, який важкий період їм доведеться пережити. Можна виділяти в розвитку молодії сім'ї наступні етапи:

Етап взаємного інтересу, що виникає як при першому знайомстві, так і в ситуаціях, коли вже знайомі перш люди потрапляють в обставини, які передбачають більш тісний особистий контакт. На цьому етапі відносини характеризуються виникненням взаємної симпатії, інтересу.

Етап проби, коли особисті контакти стають більш глибокими і постійними. Молода пара переходить до проби відносин (дослідження збігів смаків, уподобань, думок). На цій стадії розвитку відносин відбуваються зазвичай і перші сексуальні контакти, які теж є специфічною пробою, тим важливішою, якщо молоді люди вже мають сексуальний досвід. На цих стадіях формування відносин відбувається зазвичай без їх афішування, навпаки, іноді живляються заходи для того, щоб приховати факт їх існування.

Етап суспільних відносин, коли пара демонструє відносини навколишнім людям. Настає період більш тривалих контактів (в тому числі і сексуальних), які відбуваються, так би мовити, «на різних територіях»: молоді люди зустрічаються, а іноді нетривалий час разом живуть то в квартирах батьків або знайомих, то в кімнатах гуртожитків, то в готелях. Однак на цьому етапі розвитку відносин грошові кошти у кожного свої, немає «загальної каси». Цей період відносин характеризується тим, що молодих людей знайомі і родичі сприймають як стійку пару. Для молодих людей важливим є те, як їх відносини «вписуються» у кожного в систему вже існуючих відносин і зв'язків. На цій стадії відбувається знайомство з батьками і родичами, з друзями. У зв'язку з цим особливу роль грають ті оцінки, які дають оточуючі.

Етап цивільного шлюбу – не є обов'язковим, оскільки передбачає в обов'язковому порядку економічну незалежність молодих або хоча б їх «територіальну автономію» – проживання окремо від батьків. Цивільний шлюб, який передбачає спільне ведення господарства та спільне проживання, – це наступна стадія розвитку молодого сім'ї, яка стає можливою у зв'язку і в залежності від економічної самостійності молодих.

Етап офіційного, зареєстрованого шлюбу – стадія, на якій відносини оформляються для додання їм значимого з точки зору правових наслідків статусу. Момент реєстрації шлюбу можна вважати днем офіційного народження молодого сім'ї. Однак необхідно враховувати той факт, що сім'єю молода пара може вважати себе і на більш ранніх стадіях розвитку відносин. Мова в цьому випадку може йти про існування сім'ї в соціологічному сенсі.

Отже, найважливішим завданням соціальних працівників, фахівців із соціальної роботи є впровадження на практиці традиційних технологій, які добре зарекомендували себе, і апробація, застосування інноваційних технологічних процедур. Невід'ємним елементом інноваційних технологій соціальної роботи має стати їхня орієнтація на оволодіння клієнтом навичками соціального самозабезпечення, соціального самозахисту.

При розробці, апробації і впровадженні соціальних технологій у практичній соціології доцільно виходити не тільки з потреб вузької професійної спрямованості соціальної роботи як дії з надання допомоги нужденним, а також з погляду стратегічного перспективного соціального завдання установлення взаємовигідного паритету між окремими громадянами і суспільством у цілому. Метою цього паритетного стану має бути поліпшення рівня життя.

1.3. Принципи соціальної профілактики та супроводу кризи молодого сім'ї

Існування методології як вчення про прийоми, засоби, принципи наукового пізнання, стає можливим завдяки існуванню об'єктивних

властивостей гносеологічної взаємодії суб'єкта й об'єкта пізнання, зокрема наявності загальних рис процесів пізнання різних об'єктів. Ці загальні риси наукового пізнання певного об'єкта можуть слугувати інструментами пошуку та систематизації нових знань у процесі дослідження іншого об'єкта. Методологія існує завдяки можливості використання способів пізнання, які були результативними під час дослідження одного об'єкта, для ефективного пізнання суттєвих властивостей і зв'язків іншого об'єкта. З огляду на це, методологічна рефлексія умов і результатів використання певного методу в конкретному дослідженні надає можливість перед використанням його в іншому дослідженні проаналізувати помилки й неточності його застосування, а також поліпшити згаданий метод. Як відомо, удосконалення як духовний феномен не має меж. Ураховуючи діалектичне розуміння спіралеподібності розвитку, принаймні духовної та соціально-історичної частини буття, можна припустити, що незважаючи на методологічні «прориви та розвідки» видатних філософів і науковців, зокрема Р. Декарта, Ф. Бекона, Д. Юма, І. Канта, Г.Гегеля, О. Конта, Е. Маха, Л. Вітгенштейна, Т. Куна, І. Лакатоса, П.Фейєрабенда, К. Поппера, Г. Кельзена, В. Нерсесянца, Д. Керімова, С.Кримського, М. Костицького, І. Добронравової, О. Гвоздіка та інших видатних мислителів [24, 45, 56, 58, 63, 67, 82, 91], на сучасному «витку спіралі розвитку» методологічного дискурсу є потреба в черговій філософській рефлексії феномену методології наукового пізнання та його сутності. Це також підтверджує відновлення полеміки в літературі щодо методологічних проблем як фундаментальних природничо-наукових галузей, так і правознавства.

Кінцевою метою пізнання людиною світу й самої себе є певна система істинних знань, яка відображає у свідомості людини її буття у світі. Побудовування вищезгаданої системи знань забезпечуються два основні види пізнавальної діяльності: відшукування нових знань (безпосередньо пізнанням); формування їх у струнку й зрозумілу теоретичну конструкцію (систематизація знань). Потрібно зауважити, що на початку історії людства пізнання було

«вплетене» в практичну діяльність архаїчної людини. Буденному пізнанню притаманний безпосередній зв'язок із практикою.

Цей вид пізнання є стихійним, оскільки він не передбачає постановки будь-яких пізнавальних завдань, які безпосередньо не стосуються завдань практики. Історично першим видом пізнання є стихійно-емпіричне, оскільки воно стосується окремих тверджень про різні властивості та відношення між предметами в повсякденному досвіді. Воно вивчає певні закономірні взаємозв'язки й риси навколишнього світу, які яскраво відображені в народній мудрості (прислів'ях, народних прикметах та інших виявах культури). Донаукове стихійно-емпіричне пізнання є невіддільним від практичної діяльності. Воно монолітно поєднане з нею, підпорядковується її меті й завданням. Метою наукового стихійно-емпіричного пізнання є власне виробництво предметів, яке зрештою неможливе без наявності певних знань про предмети та знаряддя праці, способи їх застосування тощо. Пізнання у своїй донауковій формі належить практиці та внутрішньо інтелектуалізує її. Цим воно якісно змінює практичну діяльність як специфічну людську форму буття у світі. Наступним видом пізнання, що сформувалось історично, є наукове пізнання. Воно виникає лише на певному етапі історичного розвитку людства. Його виникнення пов'язано із суспільним поділом праці, відділенням розумової праці від фізичної та перетворенням розумової праці, духовної діяльності у відносно самостійну сферу. [56, с.302]

Наукове пізнання – це цілеспрямований процес, що забезпечує вирішення чітко визначених пізнавальних завдань, поєднаних метою пізнавального процесу. Мета процесу пізнання, з одного боку, зумовлена, практичними потребами людини, а з іншого – теоретичними потребами розвитку системи знань людства. Водночас невід'ємною рисою науки як найбільш строгої форми пізнання є постійна методологічна рефлексія. Це означає, що вивчення об'єктів, виявлення їхньої специфіки, властивостей і зв'язків завжди певною мірою супроводжується усвідомленням та критичним переосмисленням методів і засобів, за допомогою яких досліджують ці об'єкти. Термін «рефлексія» в

перекладі з латини означає «повернення назад», тобто переосмислення уже зробленого або пізнаного.

У контексті вибору методів пізнання методологічна рефлексія – це осмислення та узагальнення процесу й результатів попередніх спроб пізнання для відбору, систематизації та удосконалення найефективніших способів пізнавальної діяльності.

Методологічна рефлексія, виникнувши на інтелектуальному ґрунті наукового пізнання, почала відігравати визначну роль також у сфері практики, що сприяло цілеспрямованому відбору найбільш ефективних принципів і способів практичної діяльності. Власне наукове пізнання історично є інтелектуальним середовищем виникнення методологічної діяльності та формування методології як окремої галузі філософії та наукознавства.

Отже, виникнення й існування філософії та науки як форм раціонально-теоретичної свідомості є неможливим без наявності «методологічної складової», методологічних уявлень і концепцій, оскільки вони забезпечують виокремлення, формулювання та нормування методів раціонального мислення в зазначених видах духовної діяльності.

Дослідницька мета цієї філософсько-методологічної розвідки полягає в переосмисленні сутності та змісту методології наукового пізнання на основі сучасного філософського дискурсу. Відомо, що формування ідеї вчення про метод як «правильного шляху» пізнання та смисложиттєвої орієнтації пов'язано з появою філософії, яка постає раціонально-теоретичною формою світогляду, а отже піддає рефлексивному аналізу і контролю вихідні передумови ставлення людини до світу. Становлення методології як філософського вчення розпочалося з рефлексії методів наукового пізнання. Дослідження методів наукового пізнання, їхнього змісту, сутності та значення дало змогу асоціювати науковий метод із внутрішньою закономірністю руху людського мислення від суб'єкта до об'єкта пізнання. Метод формується та розвивається в процесі активного впливу суб'єкта на об'єкт, твориться суб'єктом, але рівною мірою визначається властивостями об'єкта пізнання. Наукова думка завдяки методам

розвивається в межах природи досліджуваного об'єкта і відповідає закономірностям його розвитку. Отже, метод наукового пізнання – це система принципів, правил, норм, прийомів отримання та систематизації нових знань про об'єктивну й суб'єктивну реальність. У діяльнісному, процедурному розумінні метод є послідовністю дій, що спрямовані на досягнення пізнавальної мети, тобто отримання та систематизацію нових знань. У праксеологічному контексті метод «дисциплінує» пошук істини, дає змогу рухатися до пізнавальної мети найкоротшим і найефективнішим шляхом. Якщо раніше поняття «методологія» охоплювало переважно сукупність уявлень про філософські засади науково-пізнавальної діяльності, то тепер йому відповідає внутрішньо диференційована й спеціалізована сфера знання. Потрібно визнати, що методологічну роль виконує не лише філософська методологія та методологія науки. Конкретні науки, перебуваючи з філософією у відношенні методологічного забезпечування, також можуть бути методологічними відносно більш вузьких спеціалізованих розділів певної галузі знання. Так, загальна біологія озброює загальними методами дослідження ботаніку, зоологію, генетику тощо. Подібні відношення існують і в усіх інших галузях знань (наприклад основи математики і всі розділи цієї науки, загальна економічна теорія та галузеві економіки, філософія права та галузеві правові науки та ін.).

Ураховуючи вищевикладене, можна визначити сутність методології наукового пізнання як певного виду духовно-теоретичного освоєння світу. У філософському енциклопедичному словнику методологію (від «метод» і грец. *logos* – слово, поняття, вчення) визначено як систему принципів і способів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності, а також як вчення про цю систему ачення:

- 1) система певних принципів і способів, які застосовуються для організації та побудови певної діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо);
- 2) вчення про цю систему, теорія методу. Зокрема, методологія науки досліджує структуру та розвиток наукового знання, засоби й методи наукового

дослідження, способи обґрунтування його результатів, механізми і форми реалізації знання на практиці. Таким чином, структурно методологія наукового пізнання містить два змістовно відмінні елементи: онтологічний, що становить систему засобів відшукання та систематизації нових знань; гносеологічний, тобто вчення про цю систему. Академік М. Костицький визначає методологію як цілісне вчення, світоглядну теорію, що відображає дійсність чи значний її фрагмент. Таке вчення чи теорія мусить мати вироблений понятійно-категоріальний апарат, який, будучи застосованим за правилами формальної чи діалектичної логіки, сприяє приросту [43, с. 17] знання про конкретний об'єкт пізнання. Окрім наведених фундаментальних дефініцій методології, існує багато інших, різних за змістом визначень. Методологію визначають як: сукупність філософських методів пізнання; систему методів пізнання, зокрема спеціально-наукових; загальну теорію методів пізнання; багаторівневу «споруду», на верхніх «поверхах» якої розміщується філософська методологія, далі – загальнонаукова методологія, а на найнижчих – методологія галузевих видів науки [11, с. 17–18].

До того ж, донині залишається актуальним дослідження структури методології наукового пізнання. До вивчення цієї проблеми можна виокремити два основні підходи [13, 27, 64]:

1) ієрархічний – визначає чітку ієрархічну (багаторівневу) структуру методології наукового пізнання;

2) плюралістичний – визначає горизонтальну однорівневу структуру методології наукового пізнання, у якій принципи й методи пізнання рівнозначні та однопорядкові.

У багаторівневій ієрархічній концепції методологічного знання методологію розглядають як багаторівневе утворення, де на верхньому рівні перебуває філософська методологія, наступний рівень посідає загальнонаукова методологія, а нижні – міжгалузеві (методології декількох галузей науки, наприклад економічно-правова і психологічно-педагогічна методології), а також галузеві наукові методології (методологія конкретної галузі науки,

наприклад методології економічних, правових, психологічних, педагогічних наук). Наведену класифікацію можна деталізувати в контексті диференціювання її рівнів відповідно до змісту й ступеня узагальнення її елементів (принципів, законів, категорій тощо) та їхньої гносеологічної ролі. У цьому контексті ієрархічна методологічна система матиме такий вигляд: філософські принципи, до яких належать принципи взаємозв'язку, розвитку, цілісності, системності, детермінізму, принципової пізнаваності світу тощо; закони й категорії діалектики та логіки, які виконують гносеологічну та методологічну функції; загальнонаукові принципи, до яких належать принципи об'єктивності, обґрунтованості наукових висновків, обов'язковості доведень розуму, міровизначеності тощо; загальнонаукові методи, серед яких аналітичний, історичний, порівняльний, структурний та ін.; міждисциплінарні та дисциплінарні методи, зокрема тестування, анкетування, спектральний аналіз, юридично-догматичний, трасологічний методи тощо; закони, категорії, поняття окремих наук, які виконують методологічну функцію і є інструментом дослідження. Серед них: закони І. Ньютона, теорія ймовірності А. Ейнштейна, категорії «право», «злочин», «стратифікація», «відчуття», «сприйняття», «мислення» та ін. Одним із авторитетних прихильників плюралістичного підходу до структури методології пізнання в Україні є академік М. Костицький, який, не заперечуючи потреби методології як окремої галузі філософії та наукознавства, уважає, що необхідно відмовитися від ієрархії методологій (філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова). Науковець зауважує, що методології потрібно «розташовувати» по горизонталі, а використовувати і конструювати їх учений має на власний розсуд. Це може бути натурфілософська, позитивістська, діалектична, психоаналітична, синергетична чи інша методології [51, с. 12]. Така позиція в контексті поліфонічності сучасної філософської думки відповідає реаліям дослідницької практики. «Учений не повинен обмежуватися якоюсь однією методологією.

Він спроможний використовувати методи з різних методологій, тобто методика конкретного наукового пізнання може виглядати як мозаїка

методів», – продовжує свою думку М. Костицький [82]. «Методологія як учення необхідна науковцеві для розвитку наукового світогляду і він не обов'язково мусить бути «правовірним» натурфілософом, позитивістом, діалектиком, психоаналітиком, синергетиком тощо. Нехай спочатку така «власна» методологія виглядає як мозаїчна еклектика, але за достатнього доопрацювання вона може стати «естетичною» світоглядною системою конкретного дослідника, який досліджує певний предмет дійсності. Хоча може виникнути ситуація, коли вона (методологія) і не досягне рівня стрункої світоглядної системи. Важливо, щоб «палітра методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат. Думка про те, що «правильна» формула методології дає змогу отримати об'єктивний та істинний результат пізнання, є застарілою і лише гальмує процес пізнання дійсності. Немає «правильних» і «об'єктивних» методологій. Існує методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого, тобто вона завжди суб'єктивна», – переконує видатний учений-філософ [10, с. 12]. Така ліберально-романтична методологічна позиція не може не захоплювати своїм екзистенційним прагненням до методологічної свободи. Однак діалогічний характер пошуку істини спонукає авторитетного дослідника до думки про можливий у майбутньому синтез діалектично суперечливих думок. Безперечно, кожний сучасний дослідник має певний набір світоглядних принципів, ідеалів і цінностей, які використовуються у науковому пізнанні, проте чимало з них спираються на назване світоглядне підґрунтя напівсвідомо, а інколи і несвідомо, оскільки сформований він у них був у шкільному віці у вигляді засад тогочасної наукової картини світу. Можливим є і більш осмислений варіант напівсвідомого використання філософського рівня методології. Він передбачає послідовне використання світоглядних принципів та категорій, що були засвоєні разом із засобами панівної наукової парадигми, у межах якої відбувалося становлення молодих науковців, і які в подальшому не мали потреби в їх переосмисленні, оскільки наявне світоглядне підґрунтя сприяло визнанню певним колом дослідників наукових результатів.

Варто зауважити, що в першому випадку, справді, набір методів дослідження може бути будь-яким, а в другому – методологічний інструментарій буде досить послідовно узгоджуватися і навіть відбиратися через призму норм, принципів та ідеалів дослідника в межах конкретної наукової парадигми. Важко уявити науковця – прихильника принципів діалектичної методології (для якого об'єктивність і принципова пізнаваність світу є одним із основних методологічних принципів), який буде використовувати в дослідженнях феноменологічну редукцію (для чого потрібно перейти на платформу агностицизму феноменологічної методології).

Так само важко уявити послідовно вихованого на стійкому базисі юридичного позитивізму молодого дослідника, для якого право є продуктом «благодатної» волі держави, яку вона ж, так само по-батьківськи, твердо захищає державним примусом, який би вирішив піддати інтелектуальному випробуванню цю волю через застосування аксіологічного підходу. Для цього принаймні потрібно зійти з «рейок» юридичного позитивізму, стати на шлях юснатуралізму, або лібертарної концепції права, блокуючи «манівцями методологічного бездоріжжя правової реальності». Тому видається раціонально обґрунтованою певна селекція, або навіть шаблонізація філософсько-світоглядними засадами певної методології того методологічного інструментарію, який зможе використовувати дослідник із конкретним типом методологічної свідомості [61, 67].

Ідеали та норми наукового пізнання – сукупність певних концептуальних, ціннісних, методологічних й інших настанов, властивих науці на кожному конкретно-історичному етапі розвитку. тобто вони є критеріями, що дають змогу вважати конкретне знання науковим. До них належать і способи побудови теорії, власне науковий дискурс, критерії істинності тощо. Їхня основна функція – організація та регуляція процесу наукового дослідження, орієнтація на більш ефективні шляхи, засоби й форми досягнення істинних результатів.

Перехід на новий етап наукового дослідження (наприклад, перехід від класичної до некласичної науки) означений кардинальною зміною його ідеалів та норм. Їхній характер визначається передусім предметом пізнання, специфікою досліджуваних об'єктів, а їхній зміст завжди формується в конкретному соціокультурному контексті. Наукова картина світу – цілісна система уявлень про загальні властивості й закономірності дійсності, сформована внаслідок узагальнення та синтезу фундаментальних наукових понять і принципів. Залежно від засад поділу розрізняють загальнонаукову картину світу, тобто уявлення про дійсність загалом (про природу, суспільство та власне пізнання), а також природничо-наукову картину світу. Кожна картина світу формується на основі певних фундаментальних наукових теорій. У процесі розвитку практики й пізнання одні наукові картини світу змінювалися іншими.

Отже, в онтологічному вимірі методологія наукового пізнання – це система філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій і теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність. У гносеологічному вимірі – це вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

2.1. Молода сім'я як об'єкт соціальної роботи

Соціальна робота проводиться з такими типами сімей: багатодітними, неповними, сім'ями, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, соціально неблагополучними сім'ями (безробітними; сім'ями, які складаються із алкогольно і наркозалежних осіб та ін.); сім'ями, в яких є інваліди; прийомними сім'ями та сім'ями опікунів та ін.

Визначення форм, методів соціальної роботи, технологій соціальної роботи з сім'єю зумовлено життєвим и циклом, віком подружжя, складом сім'ї, соціальним статусом подружжя, соціальними і соціально-психологічними проблемами, які виникають на різних етапах розвитку сім'ї, певною життєвою ситуацією чи індивідуальним випадком, з яким стикаються члени сім'ї, індивідуальними властивостями, особливостями розвитку психофізичної сфери, соціальної зрілості, рівнем і масштабністю негативного чи позитивного впливу соціального оточення тощо.

Сім'я є складним соціокультурним явищем. М.Туленкова зазначає, що вона являє собою практично всі аспекти людської життєдіяльності і виходить на всі рівні соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного [82, с.168]. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я і сімейний добробут серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. Особливо важливим для українського суспільства, яке шукає дійсні принципи власного розвитку, є дослідження проблем молоді сім'ї, її взаємодії з суспільством, обумовлене необхідністю пошуків і впровадження в соціальну практику принципів розвитку суспільства і людини. Негативні явища повсякденного життя, такі як соціальна і політична

нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін дають поштовх соціальній дезадаптації людей у багатьох її проявах і розвитку девіацій. Завдяки цьому ієрархія загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості зазнала істотної деформації. Цей процес, обтяжений станом хронічного емоційного стресу, охопив усі верстви населення і вплинув на складні соціальні структури. У умовах, що склалися, особливого значення набувають міжособові стосунки, яким у більшій мірі, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити гармонійна сім'я. Особливого значення набуває соціальна робота з молодю сім'єю.

Сім'я – мала соціальна група, яка заснована на шлюбі, кровній спорідненості або індивідуальних потребах людей в союзі один з одним. Її відрізняють єдина економічна основа, спільність побуту, взаємозалежний спосіб життя її старших і молодших членів, певна структура ролей і норм взаємодії, емоційно-етичні зв'язки, відносини допомоги, підтримки і захисту. Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, в свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, який впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї. У особливо складних умовах у період кризи опинилася молода сім'я, яка, згідно з Законом України про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні, визначається як подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років. В.Постовий визначає молоду сім'ю як фазу або період у житті людини, яка характеризується відчутною зміною умов духовного спілкування щонайменше двох людей, незалежно від їх віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що позначається на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітонародженні та освоєнні виховної функції [33, с.72].

Об'єктивні фактори пов'язані першу чергу з матеріально-фінансовим забезпеченням сім'ї і житловими умовами, їх якістю. Соціально-економічна

криза в країні негативно позначилася на виконанні матеріальної, економічної функції сучасної сім'ї. А.Бодрова вважає, що більше половини молодих сімей мають статки на рівні або нижчі від прожиткового мінімуму, фінансової допомоги з боку держави не вистачає (за рахунок інфляційних процесів в Україні), тому проблема матеріального забезпечення сім'ї виступає найбільш актуальною для молодого подружжя, а неможливість її вирішити позначається на виконанні сім'єю інших функцій: репродуктивної, комунікативної, виховної. Особливої значимості набуває проблема забезпеченості житлом і можливість його отримати. Сьогодні більшість молодих сімей або проживають разом з батьками (що обумовлює зростання напруженості в сімейних стосунках і виникненню конфліктів між усіма членами родини), або наймають квартиру чи кімнату, що також негативно позначається на стабільності сім'ї, очікуваннях і перспективах її членів. Сучасна економічна криза поглибила й без того повільне виконання державних програм щодо будівництва соціального житла для молодих сімей.

Для жінки сім'я – це можливість нормального існування, спокій і впевненість у собі, матеріальна і моральна підтримка, відчуття радості й щастя, повноцінне виховання дітей. Людині сім'я надає стимул до життя, допомагає у подоланні утруднень і негараздів. Для дитини сім'я відіграє важливе значення насамперед тому, що дає перші й найважливіші знання про життя, про взаємини з людьми. Сім'я «створює матеріальні та моральні умови для її зростання, формує моральні життєві основи та статево-рольові установки».

Виховна функція сім'ї полягає у задоволенні індивідуальних потреб дорослих членів у батьківстві та материнстві, взаєминах з дітьми, їхньому вихованні, самореалізації у дітях. Завдяки реалізації цієї функції сім'я забезпечує соціалізацію молодих поколінь, їхню підготовку до майбутнього життя. У сім'ї виховуються і дорослі, і діти. Тому у виховній функції виділяють три основні аспекти.

Перший – формування особистості дитини, розвиток її здібностей та інтересів, передача від дорослих дітям накопиченого суспільством соціального

досвіду, вироблення в них морально-етичних знань та способів поведінки, забезпечення розумового, фізичного та естетичного розвитку дітей.

Другий аспект – систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного його члена протягом усього життя.

Третій аспект – постійний вплив дітей на батьків.

З плином часу у функціях сім'ї відбуваються ті чи інші зміни, зазначає С.Дармодехіна: одні з функцій втрачаються, інші змінюються відповідно до нових соціальних умов. Порушення функцій сім'ї – це такі умови життєдіяльності, які утруднюють або перешкоджають виконанню нею функцій. Спричинюються такі порушення різними факторами: особистісними особливостями її членів, взаємовідносинами між ними, способом життя сім'ї тощо. Наприклад, причиною порушення виховної функції сім'ї може стати неадекватність взаємин дорослих членів між собою, відсутність, недостатність або хибність знань батьків щодо виховання дітей та ін.

У сім'ї відбувається процес соціалізації дитини, що передбачає різнобічне пізнання маленькою людиною оточуючої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної і колективної праці, прилучення до національної і вселюдської культури. Провідними чинниками у цьому процесі виступає структура сім'ї, пануюча у ній моральна атмосфера, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль. У більш широкому розумінні маються на увазі соціальні установки, система цінностей сім'ї, взаємини її членів між собою та ставлення до інших людей, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції тощо.

Сімейне виховання засновується на емоційному, інтимному характері відносин, виявляється в глибокій кровній любові батьків до дітей і дітей до батьків. Байдужість батьків, які не задовольняють прагнення дитини до спілкування, до спільної емоційно забарвленої і значущої діяльності, призводить до затримки соціального розвитку дитячої особистості, тобто гальмуванню засвоєння нею норм, правил, звичок соціальної поведінки і навіть до формування її асоціального характеру. Це зумовлено тим, що

внутрішньосімейні взаємини виступають для дитини першим специфічним зразком суспільних відносин, до яких вона залучається вже з перших днів появи на світ, і які мають значний (якщо не домінуючий) вплив на формування загальної моделі її життя в майбутньому.

Структура сім'ї включає її кількісний склад, а також сукупність взаємин між її членами. Аналіз сімейної структури дає можливість відповісти на запитання: Яким чином реалізується функція сім'ї? Хто здійснює керівництво, а хто – виконання? Як розподілені між членами сім'ї права і обов'язки?[59, 60, 63]

З точки зору структури можна виділити сім'ї, де керівництво і організація всіх функцій здійснюються одним із її членів, котрий є монопольним володарем, деспотичним господарем; між дорослими, дорослими і дітьми встановлюються безапеляційні й безцеремонні взаємини, в родині панує жорстокість, агресія, диктат, холодність.

У інших сім'ях, навпаки, наявна рівномірна участь усіх її членів у керівництві, побудові внутрішньосімейної життєдіяльності. Тут панує колегіальна демократія, яка передбачає співробітництво, взаємодопомогу, розвинену культуру почуттів і емоцій. Розподіл сімейних ролей за таких умов відбувається відповідно до конкретних обставин, базується на рівній участі кожного члена у всіх сімейних справах, на спільному розв'язанні важливих для сімейного мікроколективу проблем. У таких сім'ях, як правило, не існує офіційного «голови», а є авторитетна особа. При цьому такою особою в одних випадках може бути чоловік, а в інших – дружина.

Отже, залежно від характеру структури можна говорити, в першому випадку про авторитарну систему взаємин, у другому – про демократичну.

Стиль внутрішньосімейних взаємин іноді набуває гюпускаючого (ліберального) характеру, що виявляється у прагненні до мінімізації будь-яких контактів: спостерігається відсторонення й відчуженість між членами родини, повна байдужість до справ, інтересів і почуттів один одного.

Відомо, що в благополучних сім'ях батьки передають дітям власні духовні цінності, як «сукупність пріоритетів, що визначають інтереси, потреби,

запити, мотиви матеріальні й духовні, на основі яких вибудовуються певні моделі життя, здійснюється сучасна і проектується майбутня діяльність», формуючи таким чином відповідні ціннісні орієнтації, морально-етичні установки, які дозволяють молодим поколінням самостійно рухатися в соціально схвалюваному напрямі; діти-правопорушники здебільшого виховуються в сім'ях, де духовні ціннісні орієнтації не є важливими для батьків, ставлення дорослих до дітей авторитарне, повністю байдуже, навіть вороже, а характер внутрішньосімейних взаємин практично виключає можливість передачі духовних цінностей від старших молодшим. Тобто сімейне неблагополуччя (нестабільність шлюбу, розлучення, порушення спілкування в сім'ї тощо) значною мірою зумовлене викривленнями в системі ціннісних орієнтацій подружжя. Насамперед, це невелика цінність для них самоактуалізації, занижена цінність пізнання, байдуже або негативне ставлення до праці. За таких умов відбувається дезактуалізація нормативної соціальної поведінки, спостерігається прийняття маргинальних її форм [12, с.122]. Діяльність цих людей регулюється не прагненням досягти значущих цілей, а намаганням уникнути можливих негативних наслідків своїх дій або своєї бездіяльності. Такі самі ціннісні установки вони передають своїм дітям. Встановлено, що несприятливі сімейні відносини через дисгармонію батьківсько-дитячих взаємин порушують психічний розвиток дитини; неадекватні моделі поведінки дорослих призводять до того, що сьогодні в сім'ях близько 4,7% – це «важкі діти», зростає кількість дітей, які «випадають» із сім'ї. Фактори, що впливають у сім'ї на особистість дитини, можна умовно поділити на три групи.

Перша – це соціальне мікросередовище, в якому здійснюється прилучення дітей до соціальних цінностей і ролей, введення їх у складності й суперечності сучасного суспільства.

Друга – це внутрішньо- і позасімейна діяльність, що є засобом прилучення до майбутньої життєдіяльності. Внутрішньо- і позасімейна діяльність передбачає діяльність батьків, а також організацію діяльності

дитини, у процесі якої вона засвоює певні знання, набуває вмінь та навичок, практичного досвіду.

Третя група – це власне сімейне виховання, певний комплекс педагогічних впливів.

Ґрунтуючись на наведених вище визначеннях, під поняттям сім'ї як виховного інституту розуміємо сукупність людей, поєднаних спільністю соціально-побутових умов, котрі створюють природне оточення дитини, а також визначають характер виховання (усвідомлений чи стихійний), «клімат» оточення, що об'єктивно впливає на дитину, на її розвиток. Саме через сім'ю від самого народження, дитина стає як індивідом, так і членом певної соціальної

Отже, одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. У соціальній роботі з сім'єю застосовуються універсальні технології практичної соціальної роботи: соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний патронаж, соціальна терапія, соціальне консультування. Молода сім'я як об'єкт соціальної допомоги потребує специфікації даних технологій відповідно до тих проблем, які найбільш актуальні і значимі для молодого подружжя.

2.2. Класифікація технології соціальної роботи управління кризами молоді сім'ї

Зміни, що відбуваються в Україні, викликані реформуванням її основних економічних, політичних і соціальних інститутів, вимагають теоретичного і прикладного вивчення питань про механізми соціальних перетворень і, перш за все, розробку соціальних технологій проведення реформ. Сучасний етап розвитку українського суспільства вимагає нового підходу до проблем розвитку і перетворення його у відкрите, цивілізоване, гуманістичне. Одним з центральних завдань є активізація людського чинника. Світовий досвід держав

з ринковою економікою свідчить, що без спеціальних і суспільних структур соціального захисту населення, без чіткого механізму соціальної допомоги окремим групам населення, гуманна правова держава може існувати лише віртуально. От чому в цілій низці країн активна розробка наукових проблем, пов'язаних з прикладною соціологією, соціальною екологією соціальною інженерією та ін. пов'язана із застосуванням соціальних технологій.

Область знання, що розглядає питання створення, використання, розповсюдження відповідних методів і процедур перетворюючої діяльності, яка є науковою дисципліною. Наприклад, суспільні науки пов'язані перш за все з вирішенням практичних завдань, обумовлених функціонуванням і вдосконаленням соціальних об'єктів, під якими в даному випадку розуміються не тільки групи, верстви людей, окремі індивіди, але і соціальні явища та процеси.

Сама діяльність з цілеспрямованого перетворення соціальних суб'єктів. Оптимізація розвитку і функціонування об'єктів, суб'єктів, явищ, соціальних процесів вимагає використання технологічного підходу до управління соціальною діяльністю, бо масштаб змін, що відбуваються, залучення людських, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів настільки великі, що спонтанність, стихійність такого руху, надмірна кількість помилок привели б до невиправданої розтрати сил і коштів. Тому формування політики, визначуваної сучасним суспільством, та впроваджуваної сучасною державою, можливо тільки на основі технологізації, яка передбачає максимально ефективно і доцільне використання ресурсів і коштів. З урахуванням головної мети – розвитку людини, соціальна технологія – це соціологічна категорія, що відображає суспільну проблему, характеризує спосіб її вирішення у вигляді певного набору процедур і операцій з метою створення умови для всестороннього прояву і відтворення сутнісних сил соціального суб'єкта, отримання необхідного економічного і соціального результату. Новим підходом до організації соціальної роботи і системи надання соціальних послуг є соціальні технології і технології соціальної роботи. У практиці соціальної

роботи необхідно розрізняти поняття «соціальні технології» і «технології соціальної роботи» як відношення цілого і частини. У науковій літературі немає одностайного визначення цих понять, що спричинює певні термінологічні труднощі.

Технологія щодо соціальних процесів і явищ – це сукупність, система засобів організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки і навіть логіки процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта [58-72].

Створення і використання технологій дає визначену гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності і змодельованості процесу діяльності, гарантію одержання заданих властивостей та якостей, заради яких сама технологія в цьому випадку і застосовується.

Виділяють такі ознаки соціальних технологій:

– засоби практичного і прагматичного досягнення поставлених цілей, які є системою імперативів, що упорядковують практичну діяльність (вимог, команд, алгоритмів);

– характеристика діяльності людей у реалізації поставлених ними цілей, що здійснюються в конкретних соціальних умовах, за посередництвом специфічних соціальних інститутів і соціальних організацій;

– характеристика операційного соціального мислення і самопізнання, що відображає соціальну рефлексію, пов'язану з практичним осмисленням технологічних законів.

Соціальні технології тісно пов'язані з етикою соціальної роботи, етичними принципами соціального захисту і підтримки.

Етапи соціальних технологій [21, с.90].

Формулювання мети в термінах практичної і технологічної досяжності, необхідності. Цей етап є по суті визначальним. Постановка мети характеризує досягнення певного результату, якщо такі наступні вимоги:

– добре сформульована мета визначається в позитивних намірах і позитивних характеристиках;

- сформульована мета практично досяжна;
- ціль є необхідною як така у своїх основних параметрах і всіх її наслідках;
- сформульована мета припускає процедуру перевірки;
- коректно сформульована ціль припускає розмаїтість засобів її досягнення.

По своїй суті етап постановки мети зв'язаний із залученням набік соціального технолога (суб'єкта дій) тих об'єктів, заради яких відбувається оптимізація процесуальної упорядкованості соціальних процесів. Якщо для них досягнення мети дасть позитивний ефект, поліпшить становище справ, покаже, що застосовувані методи необхідні й результативні, то успіх гарантований.

Кваліфікація перевірки результатів, вироблення системи індикаторів, установлення відповідності отриманих результатів з тимчасовими параметрами. Цей етап охоплює параметричні характеристики, пов'язані з відповідями на запитання на кшталт: «Що необхідно застосувати?», «Коли це необхідно використати?», «У якій послідовності це необхідно застосувати?», «Які ознаки просторової і тимчасової упорядкованості застосовуваних засобів?».

Аналіз системи, структури, елементів, характеру їх взаємозв'язку. Цей аналіз припускає порівняння, оцінювання вибірки за різними критеріями, аналітичний прогноз і аналітичний розрахунок. Зазначений аналіз повинен дати основні параметри трансформованої системи як визначеного динамічного стану.

Утилізація фази аналізу в характеристиках того, що сприяє чи перешкоджає досягненню поставленої мети. Будь-яке оцінювання, крім абсолютних критеріїв (досягнуте необхідне положення справ), містить у собі й релятивні показники типу: досягнутий результат справ відрізняється від попереднього в кращий бік за певними характеристиками [72, с.141].

Планове і систематичне застосування наявної інформації для створення методики нововведень містить етап експлікації мети, спрямованості нововведень, виявлення проблем, вибір джерел інформації, збір даних, пошук

альтернатив і добір альтернативних рішень, поєднання різних компонентів розробки, формулювання технологічних імперативів.

Етап формулювання системи технологічних розпоряджень охоплює:

- формування процесу;
- оптимізацію соціального розвитку;
- забезпечення стійкості соціального процесу;
- створення механізму саморегуляції;
- забезпечення сприятливих умов, що супроводжують зміни;
- створення системи соціального менеджменту – осмисленого і

цілеспрямованого керування соціальними процесами.

Соціальні технології наявні практично в усіх аспектах соціальної динаміки: індивідуальної взаємодії, групової і міжгрупової взаємодії. Тобто соціальні технології мають свої власні теоретичні підходи, служать перехідним містком між реальною практикою і високою теорією.

Соціальні технології – це також процес цілеспрямованого впливу на соціальний об'єкт, зумовлений необхідністю і потребою одержання заданого результату. У цьому плані технологічність впливу наповнена такими поняттями, як етапність, процедурність, операційність. На підставі такого бачення, соціальні технології характеризують як визначену соціальну прагматику, яка вибудовує мету, засоби і результат соціальної діяльності. Координація і субординація мети, засобів і результатів припускають варіативність, урахування безлічі факторів, моделювання і проектування, систему критеріїв і оцінок, соціальні версії і сценарії, ідентифікатори, методи діагностики тощо [71, с.44].

У теорії соціальних систем виділяють базові (основні) і спеціальні (похідні) соціальні технології.

До базових соціальних технологій відносять технології стратегічного проектування соціального об'єкта чи групи об'єктів.

Спеціальні соціальні технології – різновид тактико-оперативного впливу на соціальний об'єкт: соціальне конструювання, практично-предметне

врегулювання відносин і операцій, оптимізація соціальної взаємодії на певному конкретному рівні.

Співвідношення базових і спеціальних соціальних технологій відображається як залежність між технологіями першого і другого рівнів. Технології першого рівня – глобальні соціальні дослідження, розробка фундаментальних дослідних програм, вироблення генеральних моделей, проведення системних соціальних експериментів. Технології другого рівня – вироблення конкретних методик, оцінок і методів.

На думку В.Курбатова, сьогодні можна сформулювати два основних погляди, які певною мірою символізують відому дихотомію між спеціальними і базовими соціальними технологіями і між соціальними технологіями першого і другого рівнів [65, с.262]. Одна з них належить американському досліднику Е.Томасові, інша – російському досліднику М.Данакіну [9, с.80].

Є багато різновидів соціальних технологій. Найбільш загальними з них є методи експертного оцінювання, наукового спостереження, втручання. Необхідною умовою реалізації соціальних технологій стає створення організаційних структур і систем та навіть вироблення політики соціального впливу.

Подальшим технологічним етапом є розробка моделі еволюційного дослідження. Фазам розробки має передувати аналіз системи. За фазою розвитку має наставати фаза оцінювання, потім – фаза поширення і впровадження. Перші чотири фази, що включають аналіз, розробку, розвиток та оцінювання, визначаються як еволюційне дослідження.

З іншого боку, наявність тієї чи іншої соціальної проблеми ще не означає її технологічного розв'язання. Ресурси соціальних технологій черпаються з багатьох сфер. Технологічний розвиток є наслідком фундаментальних і прикладних досліджень, наукових і промислових технологій, соціально-політичної сфери.

У розробці та впровадженні соціальних технологій застосовуються різноманітні методики: схеми потоків, матричні методи, таблиці рішень і

зіставлень, евристичні методи. Застосування соціальних технологій у подібній інтерпретації досить широке, однак це не єдиний спосіб цілеспрямованого впливу на соціальний об'єкт.

Необхідність використання соціальних технологій зумовлена досить очевидними факторами. Насамперед, це означає, що макет, модель, проект, а отже думка, передують практичній дії, раціоналізують послідовність дій. Суть соціальних технологій не в тому, що робити, а в тому, у якій послідовності здійснювати роботу. Важливим є потреба проектувати і прогнозувати наслідок дій, що відображає шлях соціального проектування.

Проблеми, а відповідно й стали цього шляху, згідно з М.Данакінім, можуть бути представлені таким чином [37, с.66]. Насамперед, це онтологічне обґрунтування соціальних технологій. У основі їх завжди знаходиться один чи кілька соціальних процесів. Соціальні технології як послідовність операцій – це соціальний процес. Відповідно до цього, головним критерієм застосування соціальної технології є можливість її кореспонденції як процесу стосовно соціального процесу, що виступає об'єктом її застосування. Процесуальність – головний критерій онтологічного обґрунтування соціальної технології. Уявлення про сумісність двох соціальних процесів є недостатньою. Потрібно критично оцінювати ці процеси з погляду повноти, достатності, адекватності. Для цього процес аналізується щодо його виду, типу, характерологічних ознак, внутрішнього механізму супутніх умов, інтенсивності, спрямованості. Таким чином формується вичерпний «реєстр» соціальних процесів.

Автор зазначеного підходу пропонує використовувати також і поняття прикладних соціальних технологій: технології соціальної адаптації, соціальної корекції, вирішення соціальних конфліктів тощо. Окремо виділяються: ділові відносини, технології інституту влади, технології комунікацій та ін. Ці соціальні технології не протистоять загальній соціальній технології. Сферою їх компетенції є з'ясування загальних принципів і напрямків соціальних процесів, їхнього змісту, форм, застосованості технологізації як способу їх оптимізації і раціоналізації, обґрунтування меж, діапазонів, масштабу. Загальна соціальна

технологія досліджує закономірність процесів впливу, їх інваріантні структури і компоненти, розробляє методи ефективної соціальної дії.

Отже, соціальна технологія – це, насамперед, розробка методів і методик результативного, раціонального і цілеспрямованого соціального впливу. Однак цей вплив не зводиться до сукупності механічного набору операцій. У технологічній послідовності ці операції скоординовані й субординовані, упорядковані та регламентовані.

Автори підручника «Технология социальной работы» за загальною редакцією І.Зайнишева вважають, що наявність численних соціальних технологій викликає необхідність їх класифікації і типізації. Типологія як науковий метод, основою якого є розчленовування систем об'єктів і їх угруповання за допомогою узагальненої моделі чи типу, виконує важливу методологічну функцію. Основні логічні форми – тип, класифікація, систематика.

Типологія в соціальній роботі [65, с.126]:

- є формою наукового обґрунтування і програмування соціальних технологій;
- виконує прогностичну функцію (на основі творчої переробки інструментарію, який використовується на практиці, надає можливість прогнозувати результат застосування тих чи інших технологій в різних умовах);
- виконує орієнтовану функцію.

У основі класифікації і типізації соціальних технологій лежать ті самі принципи, що використовуються у будь-якій іншій практичній діяльності.

Для класифікації соціальних технологій, найбільш важливими є їхня систематизація, заснована на пізнанні істотних зв'язків між окремими видами технологій.

Приступаючи до розгляду класифікації соціальних технологій, слід зазначити, що навіть найпростіші з них мають складну зовнішню і внутрішню структури (мікро- і макрорівні тощо), у результаті чого будь-яка їх класифікація не може бути однолінійною і становить складне розгалуження.

Основою типології соціальних технологій можуть стати такі ознаки [63]:

- ступінь асоційованості об'єкта впливу (особистість, суспільство, соціальні групи, трудовий колектив);
- масштаби та ієрархія впливу (глобальні, континентальні, регіональні і т.д.);
- сфера соціалізації і життєдіяльності людей (виробнича, політична, соціальна, духовна);
- ступінь зрілості соціальних об'єктів;
- інструментарій, способи і засоби впливу, що використовуються для розв'язання поставлених завдань;
- галузь громадського життя: економіка, творчість, охорона здоров'я, наукова діяльність;
- рівень розробки соціальних технологій (теоретичний, конкретно-прикладний);
- мета, реалізована в результаті застосування певної технології.

Питання про класифікацію соціальних технологій є складним і дискусійним. Як до розробки, так і до типізації соціальних технологій є різні підходи. Вони диктуються не тільки рідними поглядами вчених, що займаються дослідженнями в цій сфері, але і різними параметрами, що обираються як підстава класифікації.

Наприклад, В.Богдан і В.Іванов пропонують таку класифікацію соціальних технологій: технології пошуку стратегії керування; технології соціального моделювання і прогнозування; інформаційні технології; навчальні інноваційні технології, технології минулого досвіду.

В.Банерушев, приймаючи за основу класифікації рівень соціального простору, на якому застосовуються технології, пропонує таку класифікацію: глобальні технології; демографічні; економічні; військові; технології продовольчих криз, конфліктів, катастроф.

Виділяють також технології: соціально-економічні; соціально-політичні; соціальні; духовні. Технологія соціальної роботи як форма особливого освоєння

соціальної дійсності тісно взаємодіє не тільки із суміжними теоретичними системами, але і з практичним досвідом, традиціями, ритуалами, звичаями, соціально-психологічними явищами і фактами.

Молода сім'я може мати проблеми в адаптації подружжя до сімейного життя, вироблення спільної моделі сімейного життя, відокремлення від батьківських сімей, розподіл соціальних ролей та оволодіння різними функціями сім'ї.

Напрями роботи: формування тендерної рівності в сім'ї, запобігання насильству в сім'ї, просвітительство з прав та обов'язків членів сім'ї й молоді сім'ї в суспільстві; запобігання сімейним конфліктам, планування сім'ї, допомога в працевлаштуванні. Форми роботи: ярмарки професій, курси, тренінги, семінари, лекторії, передачі з проблем молоді сім'ї на телебаченні, радіо, консультпункти, виїзні консультації, вечори запитань і відповідей, громадські приймальні, спеціальні телефонні лінії, розповсюдження буклетів, брошур, презентації соціальних програм для молоді й молоді сім'ї, школи і клуби молоді сім'ї тощо.

Напрями роботи: корекція сімейних стосунків, формування толерантності, культури спілкування в сім'ї, профілактика насильства в сім'ї, батьківське просвітительство, організація дозвілля, відпочинку й спілкування членів сім'ї. Форми роботи: сімейні клуби, конкурси, походи, вікторини, змагання, курси сімейного бізнесу, тренінги, лекторії на замовлення, сімейні свята, консультпункти, телефони і пошта Довіри, виставки педагогічної літератури тощо.

Сімейна терапія. Її сутність полягає в проведенні бесіди серед членів сім'ї або декількох сімей із подібними проблемами. Усвідомлення реальної сімейної проблеми має діагностико-терапевтичне значення, при якому виявлене та усвідомлене утруднення змушує членів сім'ї переглянути свою поведінку, допомагає їм подолати бар'єр винятковості ситуації й виробити позитивне ставлення до проблеми, створює можливість для позитивного її вирішення [59, с.133].

Сімейна психопрофілактика. Її суть полягає в розробці й регулярному виконанні засобів, що допомагають зняти психічне напруження, яке виникає в сім'ї. Тут основне навантаження лягає на подружжя, але допомога з боку сімейного соціального працівника їм необхідна. Між ним і подружжям (за обопільною згодою подружжя) може бути укладений договір (без офіційної реєстрації й у довільній формі) про те, у якій формі подружжя готове піти назустріч одне одному, щоб розв'язати конфлікту сім'ї. У разі потреби соціальний працівник удається до допомоги спеціалістів (сексолога, нарколога, психолога та інших фахівців) [54, с.55].

У практиці сімейної психопрофілактики існує низка багатосторонніх методик, які добре себе зарекомендували. Однією з таких методик є побудова генограми сім'ї. Генограма – це схема сімейної історії, що створюється за певними правилами й відображає взаємини в поколіннях прародичів, батьків і в самій сім'ї. Процес побудови генограми має деякі значні переваги у вирішенні завдань сімейної психопрофілактики: він досить захоплюючий і задовольняє одну з глибинних потреб людей у пізнанні своїх коренів; у перебігу процесу члени сім'ї, що могли не спілкуватися практично довгий час, утягуються в єдину діяльність; підсумкова картина тут має значну інформативність генетичного, онтогенетичного або придбаного характеру.

Прикладом ще однієї такої методики служить методика «сімейної угоди». Суть її в наступному [67, с.128]:

– усе починається з суб'єктивного виявлення претензій подружжя одне до одного і зняття емоційних ярликів типу: «у нього ніколи часу на сім'ю не залишається» або «вона завжди всім незадоволена»;

– далі відбувається заміна подібних беззмістовних звинувачень викладом конкретних неправильних дій;

– згодом на основі довільного договору виробляється мінімальний взаємоприйнятний список зобов'язань по зміні поведінки обох сторін на середній термін – від місяця до півроку;

– по закінченню терміну подружжя разом із соціальним терапевтом проводить аналіз виконання договору і в разі необхідності укладає аналогічну угоду на такий самий період;

– у подальшому присутність соціального працівника стає непотрібною, тому що подружжя набуває навичок самостійного оперування цим методом.

Надання соціальної допомоги сім'ї ґрунтується на видах і формах соціальної допомоги, мета яких – зберігання сім'ї як соціального інституту в цілому та кожної конкретної сім'ї, що потребує підтримки. Соціальна допомога сім'ї тут може бути екстреною, терміною, тобто спрямована на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова допомога, негайне видалення із сім'ї дітей, що знаходяться в небезпеці або залишилися без піклування батьків), дії на підтримку стабільності сім'ї, на соціальний розвиток сім'ї та її членів.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Реалізує сімейну соціальну політику – систему механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту, якщо вона цього погребує.

Цей напрям найбільш розроблений відомими українськими вченими А.Капською, Л.Коваль, І.Зверєвою, О.Безпалько та іншими [7, 15, 28, 35, 44, 47, 58, 59, 63].

Сьогодні в Україні реалізуються такі напрями сімейної політики: стабілізація сім'ї; зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості громадян; забезпечення розумового й фізично здорового потомства, орієнтація на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

Зміст і форми соціальної роботи з сім'єю зумовлюються групою наступних чинників: типом сім'ї, проблемами, які існують у сім'ї; видом соціального інституту, що діє в сім'ї, та напрямом фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім'ї.

Основний зміст соціальної роботи з сім'єю складають забезпечення сім'ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний

супровід окремих категорій сімей та соціальне інспектування неблагополучних сімей. Вони реалізуються в практичній діяльності соціального працівника шляхом використання різноманітних методів, прийомів і форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком зазначених чинників [49].

Соціальне обслуговування сім'ї реалізується через надання сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою в законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї в складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних консультативних послуг сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх і фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молоді сім'ї тощо).

Соціально-реабілітаційна робота з сім'єю в першу чергу спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Така робота здійснюється соціальним педагогом у школі, спеціалістами соціальної служби молоді та кризових центрів. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, у яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів по реабілітації сім'ї спрямована на укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини або членів родини від сім'ї, корекцію взаємостосунків у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї у професійному та соціальному становленні [32, с.58].

Основні форми роботи з соціальної реабілітації сім'ї – це індивідуальні та групові. Серед індивідуальних форм роботи важлива роль належить консультаціям і психотерапевтичним бесідам із батьками, подружжям і дітьми. Серед групових форм роботи варто зазначити тренінгові заняття, які можуть

проводитися як із подружніми парами, так і окремо з чоловіками та жінками. В останні роки практикуються спільні тренінги батьків і дітей. Груповими формами психолого-педагогічної реабілітації є семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами, групи самопомоги тощо. Провідною формою професійної реабілітації є курси перекваліфікації.

Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, запобігання формуванню різних видів хімічної залежності в членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей.

У переважній більшості групові та масові форми роботи є провідними в таких напрямках: зміцнення інституту сім'ї шляхом формування в населення розуміння сім'ї як базової цінності в житті людини; підготовка молоді до сімейного життя, відповідального батьківства; пропагування здорового способу життя серед членів сім'ї; психолого-педагогічне просвітництво подружжя з питань побудови конструктивних взаєностосунків і сімейного виховання; попередження типових причин розлучень. Серед основних форм профілактичної роботи можна назвати лекторії, семінари, тренінги, клуби для молодих сімей, тематичні дні, тематичні передачі на радіо та телебаченні тощо.

Соціальний супровід сім'ї – це робота соціального педагога (працівника) з сім'єю, яка спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ї з метою розв'язання різних проблем. Сьогодні в практиці соціально-педагогічної роботи основними типами сімей, стосовно яких здійснюється соціальний супровід, є прийомні сім'ї, сім'ї, у яких виховуються діти з обмеженими функціональними можливостями, та неблагополучні сім'ї [65, с.81].

Соціальний супровід здійснюється шляхом надання сім'ї різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних послуг, консультування, захисту інтересів сім'ї в органах державної влади. Тривалість соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблем, які існують у сім'ї,

рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї, ступеня функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем.

Соціальне інспектування – це складова соціального супроводу, метою якого є контроль соціального педагога чи працівника за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявленням випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють.

Соціальне інспектування може здійснюватися спеціалістом спільно з дільничим інспектором міліції, представниками опікунської ради, працівниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Основними об'єктами соціального інспектування є сім'ї, де дорослі члени сім'ї ведуть аморальний спосіб життя, перебувають на обліку в міліції, наркологічному диспансері, в службі у справах неповнолітніх як неблагополучна сім'я. Також об'єктами соціального інспектування є сім'ї, у яких дитина перебуває на обліку в службі у справах неповнолітніх, у наркологічному диспансері, повернена з притулку для неповнолітніх у сім'ю, не відвідує школу, схильна до бродяжництва.

Отже, у процесі соціального інспектування соціальний педагог реалізує наступні функції: діагностичну (становлення порушень прав людини); попереджувально-профілактичну (запобігання рецидивам порушення прав людини в сім'ї); інформаційну (інформування громадськості, представників державної влади про наявність порушень прав людини в сім'ї); наглядово-контрольну (облік і перевірка житлово-побутових умов у сім'ї, перевірка виконання членами сім'ї рекомендацій соціального працівника щодо запобігання порушення прав людини в сім'ї); охоронно-захисну (клопотання про позбавлення батьківських прав, вилучення дитини з сім'ї, направлення жертв сімейного насильства до кризових центрів, притулків для жінок і неповнолітніх); комунікативну (встановлення взаємодії соціального педагога з членами сім'ї з метою спонукання їх до подолання причин неблагополуччя в родині); координаційну (залучення медиків, психологів, юристів та інших фахівців до розв'язання проблем у сім'ї).

2.3. Критерії оцінки ефективності управління кризами молоді сім'ї

Молода сім'я – одна з найбільш незахищених груп населення. Саме вона, в першу чергу, потребує підтримки з боку держави.

Основна мета і завдання соціальної роботи з молодими сім'ями наступні [43, с.104]:

- розробка і здійснення заходів зі зміцнення молоді сім'ї як репродуктивної соціальної одиниці;
- адаптація молоді сім'ї в умовах перехідної ринкової економіки;
- поліпшення матеріального, етичного і духовного стану молоді сім'ї;
- створення і розвиток системи служб соціально-психологічної допомоги молодій сім'ї;
- створення сприятливих умов для поєднання соціальної і сімейно-побутової функції молоді сім'ї;
- стимулювання ділової активності молоді;
- організація сімейного дозвілля і відпочинку.

Соціальна робота з молодією сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Один із важливих принципів соціальної роботи з молодією сім'єю – принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання соціальної допомоги для стимуляції її внутрішніх резервів, вирішення власних проблем. Крім того, соціальна робота з сім'єю спрямовується не тільки на родину в цілому, а й окремих її членів (дитину, матір, батька та інших членів сім'ї).

Ефективність реалізації основної мети і завдань соціальної роботи з молодією сім'єю забезпечується при врахуванні типології та категорії сімей, які потребують різних видів соціальної роботи, застосуванні відповідних форм і методів роботи.

Основні напрямки соціальної роботи з молодю сім'єю [1, 6, 14]:

- підготовка молоді до сімейного життя;
- робота з молодими сім'ями зі стабілізації сімейних стосунків;
- допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання;
- соціальна реабілітаційна робота з сім'єю.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічні, юридичні, економічні, медичні знання з питань становлення особистості, розвитку комунікативних навичок, формування статево-рольової ідентифікації, корекції особистих проблем, духовного виховання, знання з сексології шлюбу та сім'ї, створення власного іміджу, знання медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, збереження вагітності, розвитку сімейних традицій, народження здорових дітей і т.д. [1-6].

Соціальна робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ПТУ, ліцеїв, коледжів, вищих навчальних закладах, у середовищі робітничої молоді, а також з молодими парами, які подали заяву до РАГСу (реєстрації актів громадянського стану). До роботи залучаються такі спеціалісти: соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, сексологи, психотерапевти та інші спеціалісти [8, 33].

Форми роботи: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільській місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети Довіри; лекторії, дискусійні клуби, спеціалізовані служби (служба знайомств, пошта довіри, Школа молодого подружжя, телефон довіри) тощо. Для досягнення поставленої мети застосовуються такі методи роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, та ін. З метою створення умов для поширення інноваційних соціальних технологій організуються експериментальні майданчики.

Робота з молодими сім'ями зі стабілізації сімейних стосунків – профілактика дисгармонії сімейних відносин; розв'язання сімейних конфліктів; організація вільного часу сім'ї, допомога в організації сімейного господарювання та побуту; створення іміджу сім'ї; ознайомлення з юридично-правовими аспектами сімейних стосунків, особливостями лідерства в сім'ї; проведення благодійних акцій [57, 74].

Розв'язання проблем сімейного виховання – підготовка молодих батьків до народження дитини; допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп; підготовка дитини до школи; консультації щодо застосування форм і методів сімейного виховання; розв'язання проблем у відносинах батьків і дітей; формування педагогічної культури молодих батьків; допомога неповнолітнім та самотнім матерям, сім'ям з дітьми-інвалідами, усиновленими, прийомними дітьми; допомога вихователям дитячих будинків сімейного типу; допомога сім'ям з обдарованими дітьми, проблемними і нестандартними дітьми; допомога вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань взаємин із батьками учнів.

Одна із проблем у сім'ї є залежність молодої сім'ї від батьків, що проявляється [75, 81]:

- у спробах керуватися установками батьків, а не своїми потребами і рішеннями;
- в ототожненні сімейних ритуалів із змістом сімейних стосунків;
- у спробах створити свою, незалежну від батьківської сім'ю, але при цьому демонструючи лояльне ставлення до генетичної сім'ї.

Підтримує залежність дітей почуття небезпеки, що відчувають батьки. Воно спонукає їх постійно контролювати дітей і опиратися їх самостійності, до того ж не повністю усвідомлюючи мотиви опору, що надає стосункам емоційного забарвлення. Контроль підсилює та ускладнює психологічні проблеми дорослих дітей.

Притаманне багатьом молодим людям суперечливе ставлення до автономії (бажання користуватись турботою в одних сферах сімейного життя і

бути самостійними в інших) виразно проявляється у ставленні молодого подружжя до матеріальної допомоги з боку батьків.

Отже, реалізація установки на допомогу і невтручання з боку батьків виявляється досить проблематичною.

Проте, проблеми молоді сім'ї (матеріальна та емоційна залежність від батьків) вказують і на цілі консультації – допомога у досягненні самостійності, відповідальності, автономії, тобто дорослості (хоч психологічна дорослість досягається складніше, ніж матеріальна).

Питання матеріального забезпечення молоді сім'ї у консультативній роботі соціального працівника можуть бути вирішені шляхом надання інформації про місця роботи, умови придбання житла тощо.

Для комфортного життя важливо, аби кожен із членів сім'ї мав окрему кімнату. Дотепер у країні для багатьох сімей це є проблемою.

Досягнення молодими психологічної дорослості обумовлено дещо іншими проблемами. Молодята часто не мають достатнього досвіду прийняття спільних рішень. У консультативній роботі ефективним прийомом є ділове обговорення конкретних сімейних питань[62, 81]. Він сприяє усвідомленню молодим подружжям таких моментів:

- наданої інформації і чіткого розуміння власних інтересів, достатнього для прийняття рішень;

- неможливість узгоджено діяти обумовлена не прагненням до взаєморозуміння, а спробами вирішувати проблему, що виникла, одне за одного, а не спільно;

- «невміння» знайти рішення спирається на егоцентричне уявлення про сім'ю, небажання відмовитись від деяких привілеїв чи інтересів.

Отже, соціальний працівник працює за наступною схемою із молодими сім'ями.

По-перше, це профілактика сімейного неблагополуччя через роботу з підлітками та молоддю щодо відповідального батьківства та підготовки до сімейного життя.

По-друге, це безпосередня робота з сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Причому не можна визначати пріоритетність одного з напрямків – обидва мають здійснюватися паралельно.

Пріоритет у соціальній роботі з сім'єю належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності у тісній співпраці з соціальними працівниками системи освіти та виховання.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на загально визнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах.

Основними принципами здійснення соціальної роботи з молодими сім'ями є [67, 73]:

- додержання і захист прав людини;
- адресність та індивідуальний підхід;
- доступність та відкритість;
- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- гуманність;
- комплексність;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- законність;
- соціальна справедливість;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Один із важливих принципів соціальної роботи з молоддю сім'єю – це принцип самозабезпечення сім'ї, дотримання якого допомагає організації

соціальної допомоги для стимуляції внутрішніх резервів сім'ї, вирішення власних проблем. Крім того, соціальна робота з молодою сім'єю спрямовується не тільки на родину в цілому, а й окремих її членів (дитину, матір, батька та інших членів сім'ї).

Ефективність реалізації основної мети і завдань соціально-педагогічної роботи з молодою сім'єю забезпечується при врахуванні типології та категорії сімей, які потребують різних видів соціально-педагогічного впливу, застосуванні відповідних форм і методів роботи.

Період становлення молодої сім'ї є найбільш ризикованим періодом сімейного життя. Адже саме в даний період подружжя намагається знайти спільну мову на побутовому рівні, визначитися з сімейними ролями, обов'язками, правилами та моральними цінностями.

Специфіка молодої сім'ї полягає у процесі становлення правил, ролей, цінностей, інтенсивного розвитку взаємовідносин між подружжям. В перші роки подружнього життя відбувається соціалізація в суспільстві та в сімейному колі всіх її членів. Саме на молодих людей покладаються в першу чергу демографічні обов'язки і виконати їх одне з перших завдань сім'ї як соціального інституту [45, с.168]. Молода сім'я відрізняється від інших типів сімей саме тим, що основний напрямок її розвитку полягає у відносинах між чоловіком та дружиною, які є ключовими в сімейному середовищі і відіграють важливу роль у вихованні нащадків. Основні напрямки соціальної роботи з молодою сім'єю: підготовка молоді до сімейного життя; робота з молодими сім'ями щодо стабілізації сімейних стосунків; допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання; соціальна реабілітаційна робота з сім'єю. Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічні, юридичні, економічні, медичні знання з питань становлення особистості, розвитку комунікативних навичок, формування статево-рольової ідентифікації, корекції особистих проблем, духовного виховання, знання з сексології шлюбу та сім'ї, створення власного іміджу, знання медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії,

профілактики захворювань, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, збереження вагітності, розвитку сімейних традицій, народження здорових дітей і т.д.[51, 53, 58, 60, 63].

Формами роботи з молодого сім'єю є: мобільні начальні-практичні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільській місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети Довіри; лекторії, дискусійні клуби, спеціалізовані служби (Служба знайомств, Пошта довіри, Школа молодого подружжя, Телефон довіри) тощо. Для соціальної підтримки молодого сім'ї застосовуються такі методи роботи як тренінги умінь спілкування та поведінки в різних стресових і критичних ситуаціях, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проєктивні методики діагностики, інші методи соціально-педагогічної діяльності.

Ефективності соціальної діяльності щодо управління кризами молодого сім'ї визначається за реальними результатами роботи соціального працівника з урахуванням стажу, нагромадження досвіду і на основі глибокого аналізу самого процесу діяльності, а також думки клієнтів, колег, працівників соціальних інститутів.

Для визначення рівня ефективності соціально-педагогічної діяльності щодо управління кризами молодого сім'ї використовують такі технології діагностики [37, с. 62].

1. Безпосереднє спостереження за практичною діяльністю соціального працівника: стилем спілкуванням з клієнтом, характером стосунків, рівнем задоволеності клієнта наданими послугами, участю фахівця в різних видах діяльності, атмосферою в трудовому колективі.

2. Бесіда з клієнтом, його оточенням.

3. Соціологічні експрес-опитування.

4. Аналіз статистичної звітності.

5. У практиці роботи широко використовують спеціально підготовлені бланки статистичного аналізу («Бланки отримання статистичної інформації»),

які можна розглядати як метод визначення ефективності соціально-педагогічної роботи.

6. Математичне моделювання і прогнозування.

7. Метод самооцінки. Наприклад, «Анкета діяльності соціального працівника» може включати такі запитання:

1. Якою оцінкою Ви оцінюєте ефективність своєї роботи?

– висока_;

– добра_;

– задовільна_;

– низька_;

– дуже низька_

2. Які Ваші пропозиції щодо покращення вашої роботи_

Зібрана інформація є основою для висновків і пропозицій. Подальша робота з визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності щодо управління кризами молоді сім'ї повинна включати: моніторинг, оцінювання і оцінку.

Моніторинг – це постійне відстеження процесу діяльності для порівняння реального стану із запланованим. До інструментарію моніторингу входить спостереження, анкети, опитування.

У залежності від часу втручання розрізняють вхідне, поточне і підсумкове оцінювання.

Вхідне оцінювання здійснюється на початковому етапі втручання з діагностичною метою, щоб спланувати організацію соціально-педагогічної діяльності, визначити реальну мету та завдання, зміст, кінцевий результат.

Поточне оцінювання здійснюється у ході втручання з метою визначення відповідності запланованих і очікуваних проміжних результатів, необхідності залучення додаткових заходів тощо. Воно полягає в систематичному спостереженні соціального працівника за ходом втручання в управління кризами молоді сім'ї. Метою оцінювання є отримання даних про якісні (у поглядах, поведінці та ін.) зміни учасників процесу.

Підсумкове оцінювання – це оцінка результатів втручання щодо управління кризами молодшої сім'ї.

Оцінювання – це виставлення оцінки результатів діяльності в умовних одиницях (балах, відсотка), а також в лінгвістичних оціночних судженнях щодо управління кризами молодшої сім'ї.

Оцінка виставляється за результатами якісних показників: наслідки втручання, вплив заходів на якість життя клієнта, його безпосередні здобутки, позитивні зміни в поведінці, подолання складних кризових життєвих обставин. Оцінка ефективності може бути внутрішньою та зовнішньою. Внутрішню оцінку здійснюють спеціалісти, які безпосередньо реалізують втручання (самооцінка). Для зовнішньої оцінки створюють мульти-дисциплінарну команду, до складу якої входять фахівці зацікавлених організацій, установ, закладів.

Для практичного визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності щодо управління кризами молодшої сім'ї необхідні критерії та показники ефективності, на основі яких визначають рівень ефективності [61, с.16].

Показником ефективності є рівень адаптації клієнта і зменшення дезорганізації в суспільстві молодшої сім'ї. Продуктивним методом отримання оцінки ефективності є параметричний (порівняльний) метод. Він передбачає порівняння двох параметрів: до звернення клієнта за допомогою і після надання допомоги. Різниця між двома параметрами є критерієм ефективності. Прийнятним методом визначення оцінки ефективності соціально-педагогічної діяльності може бути визначення рівня задоволення потреб клієнта до встановлених нормативів або стандартів.

Критерій – це ознака, на основі якої проводиться оцінювання. Вони мають бути об'єктивними, відображати суттєву інформацію, бути стандартом оцінки результатів діяльності. Кожен критерій включає групу якісних показників, які розкривають зміст і дають характеристику досягнень.

Прикладом критеріїв ефективності соціально-педагогічної діяльності з сім'ями можуть бути [59, с.97]:

- результат розв'язання соціально-педагогічних проблем сім'ї та конкретного мікросоціуму;
- ступінь включення молоді у різні види діяльності в соціумі, за місцем проживання;
- динаміка змін стосунків у партнерів до базових соціальних цінностей;
- ступінь розвиненості у молодій парі демократичних гуманних стосунків, взаємодопомоги тощо.

Оцінка ефективності може бути як позитивною так і негативною:

- соціальний працівник позитивно вирішує проблему сім'ї і на цьому його діяльність з молодією сім'єю закінчується;
- соціальний працівник не зумів або частково розв'язав проблему, тоді необхідно визначити, на якому етапі була допущена помилка. У цьому випадку необхідна корекція соціально-педагогічної діяльності.

Питання визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності досліджували Г.Вороніна, Р.Овчарова, П.Шептенко та інші. Вони зазначають, що досягнуті результати аналізуються за наявністю у фахівця відповідних умінь та навичок або рівнем його професіоналізму. У структурі професійної підготовки до виконання соціально-педагогічної діяльності можна виділити три рівні:

- особистісна готовність – професійна спрямованість, загальний рівень культури, комунікативні, організаційні, перцептивні, креативні якості, стан психічного і фізичного здоров'я;
- теоретична готовність – володіння системою знань про закономірності розвитку людини; знаннями основ соціальної педагогіки; системою знань про зміст, технології, методи і форми соціально-педагогічної діяльності; знаннями мотиваційного програмно-цільового виховання; знаннями основ соціології, соціальної політики держави і соціально-правового захисту дитинства; знаннями з психології та соціальної психології;

– технологічна готовність – реалізація діагностичної, прогностичної, організаційно-комунікативної, корекційної, охоронно-захисної функції соціально-педагогічної діяльності; надання індивідуальної підтримки і допомоги клієнтам; уміння взаємодіяти з сім'єю, захищати особистість в мікросоціумі, забезпечувати фізичне та психологічне здоров'я дітей та молоді, створювати сприятливі для розвитку особистості умови в мікрорайоні, бути посередником.

Названі компоненти виступають критеріями професійного рівня соціально-педагогічної діяльності і визначають готовність фахівця до практичних дій як: високу, середню і низьку.

Рівень професіоналізму визначається як: оптимальний, допустимий, критичний, недопустимий.

Важливим завданням вищої школи у підготовці спеціалістів є формування ціннісних орієнтацій, професійних знань, умінь та навичок практичної роботи, які забезпечували б ефективну соціально-педагогічну діяльність, професійну самоосвіту.

Отже, соціально-педагогічна діяльність спрямовується на розвиток якісних позитивно-корисних ініціатив, творчість, різних видів самопомоги, формування ціннісних орієнтацій.

Отже, соціальна діяльність з молодими сім'ями спрямована на підтримку та соціально-педагогічний супровід життєдіяльності сім'ї, передбачає наявність чітко визначених критеріїв та їх показників ефективності (якісних і кількісних характеристик властивостей та станів соціального об'єкта), полягає у вирішенні соціальних проблем сім'ї, спрямована на забезпечення основних функцій сім'ї. Соціальні працівники можуть виконувати роль соціального партнера, консультанта молодій сім'ї, яка в разі потреби має змогу отримувати комплексну соціальну допомогу та соціальну підтримку, звернувшись в спеціальні соціальні служби.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УПРАВЛІННІ КРИЗАМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

3.1. Порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду у дослідженні потенціалу технологій соціальної роботи в управлінні кризами молодої сім'ї

Сьогодні загальні зміни в сімейній структурі, а також обмеженість соціальної допомоги викликають занепокоєння як уряду, так і пошуковців.

У розвинених країнах Заходу із середини 1960-х років, а в інших країнах Європи з кінця 1980-х – початку 1990-х років, все помітніше стали проявлятися такі ознаки трансформації сім'ї, як зменшення чисельності шлюбів, їх «старіння», збільшення числа консенсуальних шлюбів, падіння народжуваності і її «старіння», коли народження первістків відкладається на більш пізній вік, перевага малодітних сімей, збільшення числа позашлюбних дітей і поширення добровільної бездітності.

Пов'язуючи все це зі зростаючими в суспільстві тенденціями індивідуалізму та раціоналізму, науковці почали говорити про другий демографічний перехід (Second Demographic Transition), першими, хто його відмітив у середині 1980-х років були Дірк ван де Каа [13, с.56] і Рон Лестиг [57, с.73]. Зміни, що розпочалися в країнах Північної й Західної Європи, а трохи пізніше – у Південній Європі, вже до кінця 1980-х рр. стали проявлятися також в Середній і Східній Європі. Істотні метаморфози в демографічній ситуації та трансформація сім'ї зафіксовані статистичними даними й відображені в безлічі публікацій.

Наприклад, цю ситуацію в Росії аналізували А.Антонов, А.Волков, А.Вишневський, Л.Дарський [4; 6; 23; 25; 33; 37] та інші, в Литві – А.Мітрікас, В. Станкунене [17, 25]. Специфіку народжуваності й партнерства в країнах Східної й Західної Європи досліджували М.Мацура, І.Мохізукі-Стернберг і

І.Гарсія [29, с.55]. Зміни демографічного положення й стану сім'ї в Україні значною мірою відбиті в роботах Л.Чуйко [90, с. 91].

Загалом, всі країни мають напрями політики та інфраструктуру для підтримки сім'ї, але в більшості випадків ці заходи не є частиною загальної сімейної політики або ж загальної стратегії підтримки сім'ї. Сімейна політика як окремий напрям проголошена в невеликій кількості країн. Як вже зазначалося, у різних країнах поняття «сімейна політика» трактують неоднаково. Одні вважають, що сімейна політика повинна поширюватися тільки на ті сім'ї, які мають дітей або мають намір їх мати.

Інші, дотримуючись більш широкого розуміння, думають, що до сфери сімейної політики стосуються й заходи, спрямовані на підтримку літнього населення, батьків, організацію догляду за ними. Сімейна політика різних країн досить різноманітна: одні, такі, наприклад, як Франція, проголошують законодавчо оформлену сімейну політику, інші, не проголошуючи офіційно, активно її впроваджують (Німеччина, Швеція), частина підтримує всі типи сімей (Фінляндія, Данія), а частина – захищає і підтримує лише бідні сім'ї. Присутні розходження між очевидною та прихованою політикою засновано на існуванні або відсутності політичних програм і цілей, спрямованих на сім'ю.

Це розходження не завжди помітне, тому що концепції різняться у різних учасників, організацій і змінюються в часі. Можна припустити, що сім'ї перебувають у кращому становищі в країнах з очевидною сімейною політикою. Але приклад скандинавських країн доводить зворотне. Так, сімейні допомоги й послуги в цих країнах більш розвинені ніж, наприклад, у Німеччині, але при цьому в них немає явних цілей сімейної політики в прямому значенні. У Франції, Бельгії й Люксембурзі сімейна політика була заснована відразу після Другої Світової Війни, була сформована концепція сімейної політики, тому політика щодо сімей в цих країнах досить добре розвинена, але їхня теоретична основа різна [49, 54].

Наприклад, Франція дотримується пронаталістичної сімейної політики. В Італії та Німеччині в 30-40-х роках минулого століття під час нацистського та

фашистського режиму сімейна політика була представлена так само широко, як і політика народонаселення. Однак після війни значення сімейної політики в Італії значно знизилося.

Для Німеччини потребувався певний час, перш ніж були втілені нові ідеї, і сімейна політика розвивалася доволі повільно. Хоча німецька концепція нині ширше розроблена й навіть у деяких аспектах випереджає французьку й бельгійську, практичне її втілення залишається недосконалим.

У Південній Європі та Скандинавії демографічна політика також перебувала в полі обговорення, і в 30-40 роках ХХ ст. були запроваджені деякі заходи. В Іспанії розвиток сімейної політики був схожий з Італією: у 50-х роках минулого століття сімейна політика втратила своє чільне місце в системі соціальної допомоги.

У скандинавських країнах сім'я як соціальна група ніколи не була важливим питанням, тому в них немає певної концепції сімейної політики, хоча на практиці там створені сприятливі умови для матерів, дітей та сімей. Ключовими елементами, що формують політичні настрої і являють собою частину процесу формування політики є звіти, доповіді, офіційні заяви й законодавчі документи.

З 1994 р. більшість урядів різних країн прийняли низку законодавчих актів стосовно сімей: вони були засновані як у парламентських, так і в міністерських комісіях з метою дослідження спрямування сім'ї до нових напрямів політики. Такі законодавчі ініціативи можна умовно поділити на 3 основні категорії: прийняття сімейної політики та створення адміністративних або політичних установ для сімей; акції, пов'язані з гендерною рівністю й поєднання роботи та сім'ї; та акції, пов'язані з дітьми, включаючи права дитини та її виховання [86, с.80].

У період з 1994 р. тільки Іспанія серед країн ЄС (Європейського Союзу) ввела систему сімейної політики, яка охопила податкову та житлову політику, сімейне законодавство, соціальні та культурні принципи й заходи, котрі стосуються сполучення роботи та сімейного життя. Це був результат трирічної

законодавчої роботи, частково мотивованої дуже низьким показником народжуваності в країні, що був сприйнятий як результат відсутності низького рівня підтримки сімей, особливо таких, де матері працюють. Проблема поєднання роботи та сім'ї широко обговорюється в політичних колах міжнародного й національного рівнів. Найбільш важливі документи: угода МОТ (Workers with Family Responsibilities Convention); директива ЄС про вагітність (The EU Pregnancy directive); рекомендації ЄС про догляд за дитиною, директива ЄС про батьківську відпустку, директива ЄС про зайнятість неповний робочий день, резолюція ЄС про збалансовану участь жінок і чоловіків у сімейному й трудовому житті. Прикладами законодавчих ініціатив на національному рівні можуть слугувати Національний план дій у сфері зайнятості (Люксембург, 1999 р.),

Стратегія рівноправності між сім'єю та роботою (Данія, 1999 р.) і Кампанія за узгодженням роботи та сім'ї (Португалія, 1999 р.). Водночас концепція соціальної держави (або держави добробуту) давно й міцно вкоренилася в політиці країн Західної Європи. Однак єдиного визначення цього поняття також немає, оскільки дуже різні судження щодо завдань сімейної політики. Задачі соціальної держави постійно ускладнюються, нині вони поширилися вже на систему соціального забезпечення та соціального страхування, охорону здоров'я, сімейну та житлову політику, освіту, професійне навчання та перепідготовку кадрів. Соціальне законодавство західноєвропейських держав увесь час розширюється й оновлюється відповідно до мінливих умов життя та внутрішньої ситуації в окремих країнах. Уявлення про найбільш помітні розходження в підходах до соціального захисту, які існують у світі, дає класифікація Г.Еспінг-Андерсена, яка одержала в сьогоденній час широке визнання [20, с.54].

Умовно він виділяє три типи соціальної держави:

Англосаксонська модель – у ній державні зобов'язання зведені до мінімуму – захисту від бідності самих нужденних, потреби ж інших громадян у соціальному захисті доводиться задовольняти їм самим.

Формування ліберальної моделі, властиве таким країнам, як США, Канада, Австралія, Великобританія, відбувалося при пануванні приватної власності, перевазі ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики. Основними умовами функціонування даної моделі є мінімальне втягнення держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання.

Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування й при мінімальному втручанні держави, що є регулятором певних гарантій. Розміри страхових виплат, як правило, невеликі.

Незначні й трансферні платежі, тобто перераховані з рахунків держбюджету фінансові кошти, отримані від податків, безпосередньо різним групам населення у вигляді допомог і субсидій. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки потреби [76, с.122].

Дана модель цілком відповідає своєму основному призначенню в умовах економічної стабільності або підйому, але при спаді й змушеному скороченні виробництва, яке супроводжується неминучим скороченням соціальних програм, у вразливому становищі опиняються багато соціальних груп, насамперед жінки, молодь, люди похилого віку.

Скандинавська модель надає базисне забезпечення всім громадянам і фінансується за рахунок податків, які платять всі громадяни без винятку. Найважливіші ознаки цієї моделі – універсалізм і перерозподіл доходів за допомогою податкової прогресії.

Вона націлена на боротьбу з бідністю й забезпечення гідного життєвого стандарту всім громадянам – за умови, що ті беруть участь у системі зайнятості.

Цю модель іноді називають солідарною, вона має на увазі провідну роль держави в захисті населення. Причому пріоритетними завданнями державної соціальної політики вважаються вирівнювання рівня доходів населення й загальна зайнятість.

Дана модель знайшла практичне втілення в країнах північної Європи – Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, а також у Нідерландах і Швейцарії.

Основою фінансування соціальної сфери слугує розвинутий державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування. Частка державних видатків у ВВП становить у Швеції 66%, у Данії – 61%, у Фінляндії – 56%. Основна частина цих видатків йде на фінансування об'єктів соціального призначення.

Досить значну частину серед них становлять і трансферні платежі, завдяки яким відбувається перерозподіл національного продукту на користь найменш забезпечених верств населення.

Континентально-європейська (корпоративна) модель характерна для країн із соціально-орієнтованою ринковою економікою. Серед них – країни континентальної Європи, такі як Австрія, Німеччина, Італія, Франція.

Позиції держави тут значно сильніші: бюджетні відрахування на соціальні заходи приблизно дорівнюють страховим внескам працівників і роботодавців, основні канали перерозподілу перебувають або в руках держави, або під її контролем. Завдяки цьому величина соціальних допомог перебуває в пропорційній залежності від трудових доходів і, відповідно, від розмірів відрахувань на страхові платежі.

Відмінною рисою є «самоврядування» страхових кас, що перебувають у спільному володінні власників підприємств і впливових профспілок, що представляють інтереси найманих робітників. Розмір гарантованих виплат у випадку безробіття залежить від виробничого стажу, а строки виплат – від тривалості сплати страхових внесків, їхньої величини та віку працівника.

Наведені три моделі в чистому вигляді переважно не зустрічаються. На практиці зазвичай можна спостерігати сполучення елементів всіх моделей за явної переваги рис однієї з них. У Канаді, наприклад, поряд зі страховою пенсією існує так звана «народна» пенсія. Аналогічна пенсія існує й в Австралії. У США існує безліч допомог, які виплачуються поряд з касами соціального страхування. Там діє не менше 100 програм матеріальної допомоги

(багато які з них короткострокові; після закінчення терміну їм на зміну приходять інші), що розрізняються за масштабами, джерелами фінансування й цілями.

Причому численні програми діють відокремлено, не становлячи збалансованої й організованої системи, внаслідок чого не охоплюють досить великі групи нужденних у матеріальній допомозі людей. У багатьох країнах із соціально орієнтованою економікою існує спеціальне законодавство, що гарантує мінімальний дохід (допомогу).

Данія прийняла такий закон у 1933 р., Великобританія – в 1948 р., Німеччина – в 1961 р., Голландія – у 1963 р., Бельгія – в 1974 р., Ірландія – в 1977 р., Швеція – в 1982 р., Люксембург – в 1986 р., Франція – в 1988 р. [121, с. 128]. Відповідно до міжнародних норм чинність закону поширюється не тільки на громадян країни, але й на іноземців, що прожили в даній країні певний час. Допомога не має благодійного характеру. При дотриманні певних умов вона може бути призначена на законних підставах всім нужденним. Основна умова – сума сукупного доходу повинна бути менше певної величини.

В сукупний дохід не включаються допомога на дітей, а в деяких країнах і допомоги на житло, аліменти. Наприклад, у США враховуються тільки поточні доходи сім'ї. Установлено вікові параметри: на допомогу можуть претендувати особи, які переступили 30-річну межу (у Франції й Люксембурзі – 25-річну); на одружених або тих, які мають дітей, вікові обмеження не поширюються. Строк виплати допомоги не має фіксованих меж і може періодично продовжуватися за результатами регулярних перевірок потреби [32, с.102].

ЄС приділяє питанням формування й впровадження сімейної політики у своїх країнах велике значення. Періодично проводяться конференції, семінари, поширюються публікації з цієї проблематики, розробляються відповідні рекомендації про необхідні заходи державної підтримки сімей. У цілому за останні роки в країнах ЄС відбувається помітне зрушення в розширенні й удосконаленні державної політики допомоги сім'ям з дітьми. Загальним для всіх країн ЄС є визнання сім'ї найважливішим соціальним інститутом, у якому

народжуються й виховуються нові покоління, де відбувається їх соціалізація, де ці покоління отримують економічну й психологічну підтримку.

У рамках соціальної допомоги здійснюються наступні заходи: медичне обслуговування жінок у період вагітності й народження дитини, надання та оплата декретних відпусток, спостереження за здоров'ям немовлят та дітей молодшого віку, право на відпустку по догляду за дитиною (так звана батьківська відпустка), допомога на дітей, податкові пільги, кредити під низькі відсотки (або субсидії) для придбання або оренди житла тощо. У всіх країнах ЄС діють служби планування сім'ї. Однак ці загальні положення мають часом складну диференціацію в різних країнах, викликані низкою умов, термінів, вікових обмежень тощо.

Так, відпустка у зв'язку з вагітністю й пологами повністю оплачується працюючим тільки в таких країнах, як Німеччина, Франція, Люксембург, Нідерланди, Швеція; в деяких країнах (Бельгія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія) жінки отримують від 50 до 90 % заробітку, набагато менше компенсується вимушена відсутність на роботі в Греції й Португалії. У Великобританії системи оплати декретної відпустки особливі: залежать від низки причин, зокрема тривалості роботи на одному місці [59, с.168].

У деяких країнах, зокрема, в Данії, Іспанії, Португалії повна оплата декретної відпустки гарантується не всім працюючим жінкам: мають перевагу ті, хто зайнятий у державному секторі, – вони одержують повну компенсацію. Гірше всього ситуація з виплатою декретних відпусток у Греції.

У деяких країнах декретна відпустка так чи інакше оплачується не тільки працюючим, але й самозайнятим, а в деяких – і взагалі непрацюючим жінкам – в основному у вигляді одноразової допомоги. Відпустки по догляду за дітьми або так звані «батьківські» відпустки всім категоріям працюючих жінок оплачуються тільки в Німеччині, а також окремим категоріям працюючих в Італії.

В інших країнах ці додаткові відпустки не оплачуються, але надаються за бажанням. Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами

відрізняється більшою різноманітністю. Мінімальна вона в Португалії – 13 тижнів і максимальна в Данії – 28 тижнів.

В інших країнах – від 14 до 20 тижнів. Особливе положення займає Великобританія, де немає твердо встановленої обов'язкової тривалості декретної відпустки для всіх працюючих жінок, однак тим, хто має на нього право, надається 11 тижнів до й 29 тижнів після пологів, але компенсується лише 18 тижнів. У деяких державах установлена загальна тривалість декретної відпустки, а її поділ на допологову й післяпологову має досить гнучкий характер. В Іспанії, наприклад, можна зовсім не брати допологової відпустки і всі встановлені 16 тижнів використати після народження дитини.

В усіх без винятку державах заборонене звільнення вагітної жінки, а її місце роботи на період декретної відпустки зберігається. У багатьох державах право повернення на колишнє місце роботи поширюється на більш тривалий період. Щодо цього вирізняється Німеччина, де цей термін становить 36 місяців (в Україні жінка також має можливість перебувати у декретній відпустці такий же термін зі збереженням за нею її робочого місця). В інших країнах – від 2 до 12 місяців.

Майже у всіх країнах, крім Ірландії, вагітна жінка має право переходу на більш легку роботу. В деяких країнах жінці надається додатковий час для грудного годування дитини. Менш розповсюджений такий вид підтримки сім'ї, як допомога у зв'язку з народженням дитини. Його видають не всім жінкам і не в усіх країнах, наприклад в Ірландії та Великобританії таку допомогу можуть одержати тільки нужденні сім'ї. У всіх країнах ЄС виплачують сімейні допомоги на дітей.

Тільки в одних допомоги відрізняються універсальним характером, тобто нічим не обумовлені, а в інших при його виплаті враховуються доходи сім'ї. Універсальний характер мають допомоги в таких країнах ЄС, як Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Швеція, Великобританія. Напівуніверсальний характер виплат існує в Німеччині. Тут платять допомоги практично всім, але починаючи з

другої дитини розмір допомоги залежить від доходу сім'ї [49, с.54]. В таких країнах як Бельгія, Люксембург, Греція, Португалія розмір допомог автоматично індексується. У більшості інших країн індексації проводяться щорічно або, як у Німеччині, відбувається періодичний перегляд допомог. За винятком Греції, сімейні допомоги не оподатковуються. У деяких державах розмір сімейних допомог прогресивно збільшується з дорослішанням дитини, у деяких – розмір допомоги залежить від черговості народження дитини. Максимальна сума у більшості випадків виплачується на третю-четверту дитину. Вікова межа надання сімейної допомоги на дітей більш ніж у половині країн установлена у віці 18 років. Але існують винятки, так, в деяких країнах діти припиняють отримувати допомоги вже з 16–17 років, а в Ірландії – з 14 років.

Водночас, вікова межа виплати допомоги може бути підвищена, якщо дитина продовжує навчання, зокрема, одержує вищу освіту. Така вікова межа в більшості країн становить від 24 до 27 років (максимум – в Австрії, Німеччині й Люксембурзі). Для сімей з дітьми також практикуються податкові пільги.

Так, у Бельгії, Німеччині, Греції й Італії існує пільга у вигляді відрахування з доходу неоподаткованої суми. При цьому в Бельгії та Греції неоподатковувана сума прогресивно зростає з кожною народженою дитиною, у Німеччині на кожную дитину існує фіксована неоподатковувана сума. В Іспанії й Португалії сім'ям з дітьми надається право скорочувати податкові виплати на кожную дитину [76, с.100].

Водночас, у деяких країнах практикуються знижка із прибуткового податку на утримання дитини в дитячих дошкільних установах (Бельгія, Франція, Греція, Іспанія), а також знижки на витрати на освіту (Німеччина, Греція, Італія, Люксембург). У більшості країн Європейського Союзу враховується той факт, що неповні сім'ї, як правило, менш забезпечені, ніж повні, і тому самотнім батькам надаються додаткові податкові пільги у вигляді зниження прибуткового податку. Зазвичай розмір сімейної допомоги для самотніх батьків досить високий, тому у деяких країнах громадськість виступає

за скасування збільшеної (або додаткової) допомоги, що на їх думку заохочує батьків не реєструвати шлюб.

У цілому в країнах ЄС в останні роки відзначається розширення й удосконалення державної політики допомоги сім'ям з дітьми.

Крім того, сімейна політика Франції вважає за необхідне державне втручання в процес відтворення населення і системою сімейних допомог і пільг стимулює народжуваність, а також надає допомогу всім сім'ям з дітьми. Позашлюбне життя відповідно до цивільного кодексу визнається законним. Батьки-одинаки, а в більшості випадків – це жінки, отримують спеціальну допомогу, та серед них не тільки самотні матері, але й вдови та опікуни дитини. Більшість дітей відвідують дитячі установи (Франція займає перше місце серед країн Західної Європи за часткою дітей, які відвідують дитячі дошкільні установи) [87, с.68]. Уряд Великобританії визнає народження дітей приватною справою й сімейну політику майже не проводить. Позашлюбні діти залишаються на піклуванні матері. Допомога надається сім'ям, які живуть в злиденності, з місцевих бюджетів і пожертвувань. Діти відвідують державні або приватні дошкільні установи безкоштовно, але якщо такі установи платні, то допомога для оплати перебування в них дитини одержують тільки самотні батьки. На думку уряду, жінці варто об'єднувати роботу й догляд за дітьми шляхом переходу на неповний робочий день, використовувати гнучкий графік або переривати роботу на тривалий період за сімейних обставин із правом повернення на колишнє або аналогічне місце роботи [15, 43]. У Німеччині довгий час сімейна політика заохочувала жінок, зайнятих професійною працею, а не вихованням дітей.

Зараз помітно зростає цінність сімейної праці: однією з головних цілей сімейної політики стало створення умов, що дозволяють обом батькам раціонально сполучати професійну працю з сім'єю, дотримуючись інтересів дітей. На робочих місцях створюють умови, сприятливі для сімей з дітьми, поліпшують пенсійне страхування матерів (звільнення на кілька років від внесків, диференціація їхніх розмірів залежно від кількості дітей або комбінація

обох підходів). Батько або мати мають право взяти відпустку на виховання дитини терміном до трьох років, при цьому вони захищені від звільнення (з 1992 р. цей час враховується в пенсійному страхуванні) [49, 53].

Інструментарій сімейної політики в Німеччині різноманітний: прямі допомоги на утримання дітей, їхнє виховання та навчання, податкові пільги на дітей, що одержують освіту, пільги при стягненні прибуткового податку й податку на майно, пільги для батьків при пенсійному страхуванні. Багатьом сім'ям з низькими доходами виплачують допомоги відповідно до Закону про соціальну допомогу. Сім'ям з дітьми надають різноманітні соціальні послуги (допомоги на будівництво житла, податкові пільги на внески в банки тощо). Світовим лідером по добробуту сімей є Швеція, причому так звані «материнські» сім'ї користуються особливими перевагами, бо майже половина народжень в країні – позашлюбні. Самотнім жінкам з дітьми держава виплачує підвищену допомогу на дітей, незалежно від того, чи одержує вона аліменти від батька.

Сімейні допомоги виплачуються на всіх дітей до досягнення дитиною 16 років, і до 19 років, за умови, якщо дитина навчається. Підвищені допомоги виплачують на третіх і наступних дітей, а також самотнім матерям. Більшість дітей мають можливість відвідувати дитячі установи. Плата за них досить висока, але сім'ї зазвичай оплачують у середньому 10%, а інше розподіляється між бюджетом місцевих органів влади й держбюджетом [70, с.82]. У Фінляндії надають особливо велике значення розвитку державних установ, що забезпечують догляд за самими маленькими дітьми. Біля половини населення Фінляндії становлять сім'ї, де є неповнолітні діти (до 18 років).

У чверті із цих сімей є діти віком до трьох років. Подібна система забезпечує найкращий догляд за дитиною в той період її життя, коли вона має особливу потребу в батьках, і тим часом дозволяє жінці повернутися на роботу. Фінляндія займає провідні позиції в Європі за рівнем жіночої зайнятості. При цьому найбільшу відповідальність за виховання дітей несуть жінки, і саме жінки становлять переважну більшість серед батьків, які беруть відпустку по

догляду за дитиною, а молодих батьків-чоловіків, які користуються цим правом – небагато. Нині у багатьох країнах ЄС досягли високого рівня розвитку програми захисту сімейного доходу нижче встановленого прожиткового мінімуму, що фінансуються з бюджетних коштів. У скандинавських країнах, що відрізняються найбільшою широтою охоплення населення подібними програмами, їм наданий загальнодержавний статус. У центральноевропейських країнах такі програми діють на регіональному та місцевому рівнях/

Останнім часом модель формування європейської сім'ї зазнала фундаментальних змін. Для розуміння змісту цих змін та ставлення до них самих європейців, реалізується міжнародний проект «Population Policy Acceptance Study – DIALOG». Його метою було проведення порівняльного аналізу думок та ставлення населення до демографічних тенденцій, гендерних ролей та різних заходів сімейної і демографічної політики. У проекті брали участь 14 європейських країн: Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Румунія, Словенія. З 1999 по 2003 рр. було опитано більше 34 тис. жінок і чоловіків у віці від 18 до 75 років. Для більшості країн-учасниць проекту характерний дуже низький рівень народжуваності – у середньому 1,2–1,4 народження на одну жінку, за винятком Фінляндії та Нідерландів, де показник народжуваності був трохи вищий – 1,7. Крім того, в цих країнах все більше кількість дітей народжується в матерів, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі (до 30–40%), зростає частка шлюбів, що закінчуються розлученням, хоча й існують регіональні розходження [44, с.130].

Щодо очікувань від сімейної політики, європейці виявилися одностайні й висловилися за сполучення фінансової допомоги з наданням гнучкого графіка роботи. Найчастіше згадувалися наступні заходи сімейної політики: добре налагоджений механізм відпусток по догляду за дитиною для працюючої матері; більш низькі податки для батьків неповнолітніх дітей; можливість часткової зайнятості для батьків, які мають маленьких дітей; гнучкий робочий графік для батьків маленьких дітей [51, с.80].

Респонденти на заході Європи віддають перевагу заходам, що дозволяють поєднати сім'ю та оплачувану роботу. Так, можливість часткової зайнятості ставлять на перше місце респонденти в Австрії, Бельгії, Німеччині, Італії й Нідерландах, у Фінляндії на перше місце ставлять гнучкий робочий графік. Респонденти в східноєвропейських країнах вважають найбільш важливим у сімейній політиці фінансову допомогу та поліпшення житлових умов. Зокрема, збільшення розміру допомог є найважливішим заходом в Чехії та Литві (друге місце – у Польщі), зниження вартості на освіту є важливим для естонців. Поліпшення житлових умов хотіли б домогтися опитані в Угорщині та Словенії. В цілому жителі східноєвропейських країн більш схильні покладатися на допомогу держави, ніж жителі Західної Європи. Більшість респондентів у всіх країнах вважають, що такі заходи дозволять сім'ям мати бажане число дітей. Основна частина жінок у країнах-учасницях опитування хочуть мати дітей і одночасно бажають мати оплачувану роботу. Найбільший відсоток жінок, що бажають сполучати сім'ю та роботу, відзначений в Естонії (97,7%), Румунії (86,0%), Бельгії (77,7%) і Словенії (76,1%), найменший відсоток – у Нідерландах (53,4%) і Литві (45,2%). Сполучення материнства й зайнятості, однак, бачиться респондентами в різних країнах по-різному.

В Естонії, Польщі, Румунії, Словенії й на Кіпрі більша частина опитаних жінок хотіли б працювати на умовах повної зайнятості й мати двох дітей. А жительки Бельгії, Німеччини, Італії й Нідерландів хотіли б мати неповний робочий день.

У США на відміну від європейських країн, програми соціального захисту мають інший економічний та політичний зміст. Основною рисою нинішньої сімейної політики США є те, що сім'я сама турбується за свій добробут. США є єдиною капіталістичною країною, що не надає допомоги на дітей та відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тут не існує законодавчо закріпленої політики держави щодо сімей [15]. Однак, в США досить розвинута система соціального та економічного захисту населення, що враховує сімейний статус. Система соціального та економічного захисту населення США розвивалася приблизно

на протязі ста років за допомогою проведення державної політики перш за все в трьох основних напрямках:

- 1)забезпечення базової фінансової стабільності;
- 2)захист вразливих верств населення;
- 3) стимулювання рівності можливостей. Основи сучасної системи соціального захисту США були закладені за адміністрації «Нового курсу» президента Франкліна Рузвельта в 30-і рр. XX ст.

У 1937 р. була законодавчо закріплена програма допомоги у вигляді допомог сім'ям з дітьми на утриманні (AFDC) та програма сприяння у вирішенні житлових проблем. На той момент ці програми не були задумані як захід щодо допомоги бідним. Програма допомоги сім'ям буда покликана допомагати жінкам у виконанні їх обов'язків у випадку смерті чоловіка або його відсутності з якихось інших причин.

Прийняття закону про сприяння у вирішенні житлових проблем спочатку ґрунтувалося на тому, що цей закон фактично був державною програмою зайнятості у сфері житлового будівництва. Протягом останніх десятиліть відбулися суттєві зміни у низці програм соціального захисту населення США. Так, програма допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми була дуже кардинально змінена [23].

Дана програма в 1996 р. була видозмінена порівняно з раніше існуючою програмою соціальної допомоги (AFDC) без обмежень в часі і з наявністю чітко регулюючих установлених на федеральному рівні правил на нову програму (TANF), на виконання якої кожен штат отримує фіксовану суму коштів в якості блочної субсидії.

При цьому кожному штату надається велика гнучкість в можливостях використання даних коштів, а для отримувачів такої допомоги встановлений граничний термін отримання федеральної допомоги, який дорівнює 60 місяців незалежно від тривалості їх життя. Крім того, отримувачів усіляко підштовхують до участі в трудовій діяльності і виходу із даної програми. В деяких штатах також створені програми у вигляді надання готівкових коштів

сім'ям, у яких підійшов до кінця п'ятирічний термін отримання допомоги із федеральних коштів, якщо такі сім'ї так і не змогли досягти значних успіхів в забезпеченні особистої економічної незалежності, незважаючи на отримання суттєвих допомог. В Узбекистані наприкінці 1994 р. була введена в дію система соціального захисту, що відрізнялася від систем, які використовувалися в інших країнах регіону.

Ця система працює під управлінням махалля (традиційна форма місцевого самоврядування).

Такі об'єднання місцевого рівня обирають голову й раду старійшин, уповноважених приймати рішення на основі наявної в них інформації про найбільш нужденні сім'ї. Допомога виділяється в наявній формі строком на 3 місяці.

Отримані кошти можуть використовуватися не лише на оплату комунальних послуг, а й на інші потреби, а питання про те, на що витратити отримані гроші, вирішує сам отримувач допомоги [86, с. 26]. Основним джерелом всіх коштів, яким розпоряджаються узбецькі махалля і які призначені для вирішення соціальних проблем, є державний бюджет. Основними одержувачами соціальної допомоги махалля є діти, самотні матері, безробітні, жителі сільських районів і етнічні центральноазіатські сім'ї. Сума матеріальної допомоги становить від 1,5 до 3 мінімальних заробітних плат.

У Вірменії система соціального захисту малозабезпечених сімей була введена в дію в середині 1990-х років в умовах важкої економічної кризи, що торкнулася практично кожної сім'ї в країні. В 1994 р. була впроваджена система оцінки рівня потреби домогосподарств «Парос». Сімейні допомоги надаються на основі бальної системи оцінки малозабезпеченості. Сім'я, що звертається за сімейною допомогою, повинна заповнити «паспорт сім'ї» та надати необхідні документи. Відповідна сума балів для сім'ї визначається на основі представлених документів [53, с. 31].

Оцінка рівня потреби надається на підставі великої кількості параметрів, що відображають приналежність до певної соціальної категорії (сирота, інвалід,

пенсіонер, неповнолітня дитина, безробітний, студент тощо) і матеріальне становище сім'ї (грошові доходи, наявність автомобіля, цінних паперів, житла, худоби, земельних ділянок, сучасної відео- й аудіоапаратури, придбання або продаж коштовних речей за останні 6 років, величина рахунку за електроенергію, за міжнародні телефонні дзвінки тощо).

Розглянувши досвід соціальної підтримки сімей в різних країнах, приходимо висновку, що останніми роками відбувається помітне зрушення в розширенні та удосконаленні державної політики, націленої на покращення життя сімей (особливо сімей з дітьми). Однак, такі тенденції мають міжнаціональні особливості, соціальна політика в різних країнах пристосовується до національних демографічних та економічних реальностей, з якими зіштовхується сучасна сім'я. Навіть у країнах ЄС до втілення в життя єдиних заходів у проведенні політики підтримки сім'ї за загальною схемою ще далеко, можливості для подальшого поліпшення умов життя сімей не вичерпані й вимагають більш тісної співпраці у всіх країнах.

Незважаючи на розгалужену систему соціальної підтримки сімей в Україні, не зайвим буде використання міжнародного досвіду в подальшому удосконаленні окремих аспектів сімейної політики в нашій країні.

3.2. Основні шляхи оптимізації соціальної роботи з молодим подружжям щодо вирішення сімейних криз

Останнім часом державні структури, що мають відношення до реалізації соціальних програм, все частіше виявляють зацікавленість до їх оцінювання. Більшим попитом користуються різні методи оцінювання, спрямовані на вимір соціального ефекту програми, виявлення безпосередніх бенефіціаріїв. Оцінювання ефективності державних програм є особливо важливим, тому що, як правило, саме в них зачіпаються суспільно-значимі питання з неоднозначними соціальними наслідками.

Для правильної побудови діяльності, що оцінюється, необхідно брати до уваги існування різних видів діяльності, застосування яких виправдано в тих чи

інших ситуаціях. Оцінювання соціальних програм являє собою процедуру виміру їхніх прямих ефектів, результативності та можливих довгострокових впливів. Поглиблене оцінювання має враховувати максимальну кількість різноманітних факторів, які впливають на програму, виявляти та аналізувати причини недостатньої ефективності програми або проблем з її реалізацією. Оцінювання може являти собою міждисциплінарне дослідження, яке використовує економічні, статистичні, соціологічні та політологічні методи, визнані на міжнародному або національному рівні.

Оцінювання програм відрізняється глибиною дослідження і, як правило, виконується без чітко визначеної періодичності (тобто у разі потреби). Потреба в оцінюванні може виникати в ситуаціях, коли бюджетні кошти обмежені і тому їх необхідно витратити ефективно (тобто на ті програми, що мають максимальний соціальний ефект); не вистачає бюджетних можливостей для того, щоб реалізувати всі діючі програми, тому потрібен їх перегляд або згортання деяких з них; значного поширення у суспільстві набувають явища бідності або соціального відторгнення і необхідно зрозуміти причини їх слабкої соціальної захищеності; існують побоювання, що програма, яка впроваджується буде мати відчутні негативні наслідки [90].

У такому разі необхідно вивчити їх можливі прояви і масштаби тощо. Тому завданнями оцінювання будь-якої програми є:

- 1) прогноз можливих наслідків, результатів реалізації дер-жавної програми або дії проекту (на етапі розробки);
- 2) оцінка ступеня досягнення цілей (на етапі реалізації);
- 3) оцінка того, як і в якій мірі зміни, що спостерігаються пов'язані із програмними заходами.

Програмний цикл є досить складним процесом, що складається з декількох послідовних етапів: формулювання проблеми та способів її вирішення; аналізу зовнішнього середовища; складання проекту програми; пілотного впровадження; аналізу результатів пілотного проекту; коригування програми; впровадження заходів програми; отримання результатів;

моніторингу дії програми, оцінювання її ефективності; прийняття рішень щодо доцільності продовження програми, коригування або згортання. Кожний з етапів потребує певного інформаційного забезпечення, від якості якого залежить успіх завершення загального циклу політики.

Доцільність програми може бути визначена і оцінена тільки тоді, коли її цілі та завдання будуть сформульовані у конкретному вигляді, із визначенням термінів реалізації. Потрібен ретельний економіко-логічний аналіз для узгодження цілей всіх рівнів. Так, цілі нижчого рівня мають забезпечувати досягнення цілей більш високого рівня, а досягнення цілей всіх рівнів має контролюватись певними показниками. Показники, котрі використовуються для контролю за заходами, що націлені на покращання життєдіяльності молодих сімей, повинні: якнайкраще відповідати природі даної сфери; охоплювати всі без виключення результати, що очікуються від здійснення програми; наскільки можливо, забезпечувати кількісне вимірювання досягнення поставленої мети, мати чітко визначений об'єкт охоплення (контингент сімей, певна мережа закладів, певні регіони тощо). Розроблені показники повинні задовольняти наступним умовам [47]: показник має слугувати для виміру саме того явища, що відповідає його визначенню; показник повинен прямо і точно відображати зміни, що відбуваються; зменшення або збільшення показника однозначно повинне свідчити про поліпшення або погіршення досліджуваного показника; показник має вимірювати фактори, що відображають поставлені цілі; показник повинен змінюватися в залежності від території, групи, а також у часі; показник повинен бути чутливим до змін у політиці, програмах і організаціях; показником не можна маніпулювати для відображення неіснуючих досягнень; показник має бути доступним для відстеження з часом; для відстеження показника не потрібно істотних витрат.

У цілому розробка показників для соціальних програм вимагає ясного розуміння цілей програми й глибокого знання проблеми. Показники слугують для виміру окремих складових логічної схеми оцінювання, зокрема, вони

можуть використовуватися для оцінювання наступних елементів: зміни з часом (наприклад, динаміка обсягів споживання соціальних послуг); характеристики груп сімей; ступеня досягнення поставлених цілей. Нещодавно законодавчо було розроблено показники у галузі «Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді» [76], зокрема, в рамках програми щодо створення сприятливих умов для соціального становлення та розвитку молоді запропоновані такі показники ефективності: кількість регіональних заходів державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності); кількість учасників регіональних заходів державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності); середні витрати на проведення одного регіонального заходу державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності); середні витрати на забезпечення участі в регіональних заходах державної політики з питань молоді одного учасника; кількість молоді, охопленої регіональними заходами державної політики з питань молоді, порівняно з минулим роком; кількість молоді, з якими проведено роботу з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі та формування здорового способу життя, порівняно з минулим роком [63, с.34].

У рамках програми, націленої на проведення регіональних заходів, спрямованих на підтримку сім'ї, демографічний розвиток, забезпечення гендерної рівності в суспільстві, основними показниками оцінки ефективності є: кількість регіональних заходів державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності); кількість учасників регіональних заходів державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності); середні витрати на проведення одного регіонального заходу державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності); середні витрати на забезпечення участі в регіональних заходах державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків одного учасника; кількість осіб, охоплених регіональними заходами державної

політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, порівняно з минулим роком. Показники можна розділити на дві категорії: проміжні та кінцеві. Наприклад, якщо показник вимірює вплив соціальних програм на становище сім'ї протягом дії програми, то його можна назвати проміжним показником. Показники, що характеризують вхідні ресурси або вихідні продукти, є проміжними показниками.

До показників вхідних ресурсів відносяться показники фінансових витрат.

До показників вихідних продуктів можна віднести обсяг надання соціальних послуг, частку молодих сімей, що одержали конкретні види соціальних послуг [38, с.16].

На відміну від кінцевих показників, вихідні продукти цілком відслідковуються організаціями, що відповідають за їхнє надання. Кінцеві показники вимірюють досягнення кінцевої цілі. До таких показників можна віднести також відсоток опитаних громадян, задоволених певною соціальною програмою чи послугою. Необхідно відслідковувати як кінцеві показники, так і проміжні. Оцінка кінцевих показників дозволяє судити про досягнення поставлених цілей. Кінцеві показники зазвичай повільно змінюються з часом, тоді як проміжні змінюються швидше, надаючи інформацію про те, що відбувається з показниками, які характеризують ступінь досягнення поставлених цілей. Це дозволяє вносити виправлення в ході реалізації програм. Крім того, інформацію, що використовується при побудові проміжних показників, легше зібрати. Загальна оцінка будь-якої соціальної програми складається з оцінки окремих її аспектів: організаційного, економічного, соціального, політичного тощо [15, с.82].

Отримані часткові оцінки можна поєднати в єдину комплексу або інтегральну оцінку, яка дає змогу однозначно оцінити якість програми. Детальна розробка програми, наприклад встановлення чітких критеріїв для участі в ній, може бути важливим чинником успіху всієї програми. Якщо вимоги, що визначають коло осіб, які підпадають, наприклад, під дію програми

житлових субсидій надто м'які, значна частка коштів, спрямованих на програму, може потрапляти до тих, хто їх не потребує. До того ж, суб'єкти можуть змінювати свою поведінку з метою потрапити під дію програми.

І навпаки, надто жорсткі правила можуть призвести до того, що частина тих, хто дійсно потребує допомоги, не будуть її отримувати. Важливу роль відіграє оцінюванню якості надання соціальних послуг молодим сім'ям. Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Зазвичай дані щодо надання соціальних послуг збирають відповідні установи, використовуючи власні методи, визначення і категорії.

У багатьох організаціях існуючі методи збору даних охоплюють не усі випадки, для яких розробляється система оцінювання, що ставить під питання якість отриманих даних. Навіть якщо ведеться послідовний збір даних, більшість їх буває представлено у вигляді документальних записів, що обробляються вручну та робить їхній подальший аналіз ускладненим. Водночас доступ до таких даних часто ускладнений через: різні обмеження та нездатність визначити користь даних для планування, моніторингу чи оцінки; доступ до комп'ютерної мережі також часто обмежений, що ускладнює аналіз і поширення даних; наявні в розпорядженні дані нерепрезентативні, тобто не завжди віддзеркалюють ситуацію відносно всього населення, що пов'язане з тим, що деякі групи сімей мають гірший доступ до соціальних послуг, ніж інші (наприклад, молоді сім'ї, які живуть у віддаленій сільській місцевості).

Становлення системи як державних, так і недержавних соціальних служб для молоді також надзвичайно актуалізує проблему оцінювання ефективності їхньої діяльності, оскільки надає необхідну інформацію про те, які саме компоненти надання послуг молодим сім'ям працюють ефективно, а які вимагають реорганізації, модифікації або відміни. Більшість організацій та

установ, які займаються наданням соціальних послуг, насправді оцінюють власну успішність лише за кількісними параметрами, що пояснюється відсутністю методології оцінювання. Тому оцінку ефективності надання соціальних послуг молодим сім'ям слід здійснювати за наступними показниками: кількість та склад наданих послуг молодим сім'ям (за відповідними закладами); розподіл молодих сімей-отримувачів послуг (за категоріями та видами отриманих послуг); обсяги фінансування установ (за джерелами фінансування); співвідношення середньодушового обсягу платних соціальних послуг молодим сім'ям до середньодушових доходів населення; обсяг платних послуг в середньому на одну молоду сім'ю; питома вага вартості платних соціальних послуг в доходах молодих сімей, які користуються цими послугами.

Зокрема, у законодавстві закріплено показники [17, с.120] визначення ефективності надання соціальних послуг дітям, молоді та сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, серед них: середні витрати на один захід (у розрізі їх видів) з проведених центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; середні витрати на 1 учасника заходів (у розрізі їх видів), проведених центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; середні витрати на здійснення соціального супроводу однієї прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу та сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах; середні витрати на надання однієї соціальної послуги; кількість учасників, охоплених заходами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, порівняно з минулим роком; кількість сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, знятих з соціального супроводу з позитивним результатом, порівняно з минулим роком; кількість підготовлених кандидатів у опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі, які пройшли підготовку; кількість підготовлених прийомних батьків, батьків-вихователів, які пройшли навчання з метою підвищення їхнього виховного потенціалу; кількості осіб та сімей, яким надано соціальні послуги, порівняно з минулим роком.

Часто в такій оцінці зацікавленими є декілька сторін, які мають різні цілі. Тому думки й інтереси всіх зацікавлених сторін повинні бути чітко сформульовані, зрозумілі й прийняті до уваги.

Отже, оцінювачі повинні зосередитися на реальній системі надання послуг, вони мають спиратися на цілу низку доступних методів дослідження, використовувати різні методики та робити відповідні оцінки.

Оцінювачі повинні бути каталізаторами для організаційних змін шляхом надання регулярного зворотного зв'язку, полегшення обговорення результатів і пропонувати альтернативні вирішення питань, що виходять з висновків. Захист прав і поваги гідності всіх учасників, особливо в рамках конфіденційності, має важливе значення для встановлення й підтримки довіри. Формальний або неформальний обмін інформацією між етапами оцінки відіграє центральну роль в успіху й часто забезпечує шляхи для поліпшення програм.

Оцінювання є важливим тому, що воно інформує осіб, які приймають рішення про те, чи успішною є програма чи послуга, може визначити шляхи підвищення якості програм, більш ефективної її структури, надати можливість «чутливіше» реагувати на потреби користувачів (отримувачів допомог). Воно також може бути поштовхом для створення нової програми.

Так, політика щодо добробуту молодих сімей повинна оцінюватися за показниками, що диференційовані залежно від складу та розміру сім'ї, зокрема, це: розподіл молодих сімей за сукупністю доходу; розподіл молодих сімей за величиною подушового доходу; частка молодих сімей, зайнятих у сімейному бізнесі; частка молодих сімей, що знаходяться за межею бідності частка молодих сімей, що отримують допомоги (за видами).

Політика, що впливає на виконання молодою сім'єю її репродуктивної функції та можливість поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних функцій має оцінюватися за показниками, які не відрізняються «сімейною» специфікою. Зокрема, цей напрям політики мають характеризувати: рівень зайнятості за статтю та віком; рівень безробіття за статтю; співвідношення оплати праці за статтю; доступність однакових робочих місць для жінок та

чоловіків; частка добровільно працюючих на пільгових умовах; частка чоловіків, які знаходяться у відпустці по догляду за дитиною до трьох років. Важливими є показники демографічної статистики, за допомогою яких можна оцінити стабільність молоді сім'ї, серед основних: питома вага шлюбності (співвідношення шлюбів та розлучень); розподіл розлучень серед молоді за статтю; частка шлюбів, що розпадаються по закінченню певного терміну (наприклад, 1 рік, 5 років тощо); питома вага розлучень за кількістю спільних дітей; частка повторних шлюбів серед молоді за статтю; питома вага розлучень за тривалістю шлюбу.

Ефективність політики щодо поліпшення житлових умов молодих сімей можна оцінити за допомогою наступних показників: частка молодих сімей, що потребують поліпшення житлових умов; частка молодих сімей, що отримали пільгове житло; термін очікування молодими сім'ями пільгового житла з моменту подання документів; питома вага отриманих молодіжних житлових кредитів (співвідношення звернень та реально отриманих кредитів); частка погашених пільгових кредитів державою.

Деякі із запропонованих показників, що дають можливість оцінити ефективність політики стосовно молодих сімей, не завжди можна отримати методами поточного спостереження. Деякі показники можна оцінити негайно, зокрема, річні коефіцієнти народжуваності, шлюбності, розлучуваності тощо. Існують приклади, коли заходи політики мали тимчасовий ефект на молоду сім'ю, наприклад, зростання коефіцієнту народжуваності, пов'язане з підвищенням допомоги при народженні дитини. Тому одна з важливих задач оцінювання наслідків заходів сімейної політики полягає в тому, щоб навчитися розділяти тимчасовий та фундаментальний результати.

Зокрема, слід досліджувати ефективність заходів, враховуючи ретроспективні дослідження. Вибір показників і джерел збору даних відбувається паралельно. Наприклад, наявність ресурсів визначає, чи можливо проведення дослідження, і, як наслідок, використання показників, що

базуються на характеристиках опитуваних. Вартість збору інформації зазвичай залежить від детальності і якості даних.

Наприклад, найдешевше обходиться одержання інформації, представленої в статистичній та фінансовій звітності, а детальні дослідження населення і соціальних установ вимагають істотних фінансових витрат.

Так наприклад, Українським державним центром соціальних служб для молоді розроблена і впроваджена програма роботи з молоддю сім'єю. Завдання цієї програми – практичне розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї. Мається на увазі надання конкретної індивідуальної методичної допомоги різним типам:

- молодих сімей і тим людям, хто збирається одружуватись або щойно одружився;
- тим, хто тривалий час одружені й мають проблеми у взаєностосунках;
- молодим батькам, які збираються мати дитину або вже мають новонароджену дитину;
- батькам у вихованні дітей різних вікових груп та ін.

Ця програма пропонує систему роботи соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю: підготовку молоді до сімейного життя; роботу з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків; допомогу батькам щодо розв'язання різноманітних проблем сімейного виховання, соціальну реабілітацію у роботі з сім'єю.

Розроблена система роботи з молоддю сім'єю має на меті сприяти удосконаленню соціальної роботи за цими напрямками.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, розвитку комунікативних навичок, корекції особистих проблем, духовного виховання, створення власного іміджу, оволодіння

знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо.

Ця робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ПТУ, ліцеїв, коледжів, вузів, у робітничих та студентських гуртожитках, а також з молодими парами, які подали заяву до Загсу. До роботи залучаються спеціалісти: соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, гінекологи, андрологи, венерологи, сексологи, психотерапевти, спеціалісти з планування сім'ї тощо.

Форми та структури організації роботи: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільські місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети довіри; лекторії, дискусійні клуби, діяльність спеціалізованих служб (служба знайомств, пошта довіри, школа молодого подружжя, телефон довіри) тощо. Для досягнення поставленої мети застосовуються такі форми роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК тощо. З метою створення поширення інноваційних соціальних технологій організуються експериментальні майданчики.

Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків -це, насамперед, діяльність центрів ССМ по удосконаленню взаємостосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізація програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організація її вільного часу, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, організація соціального патронажу різних за типами неблагополучних сімей, проведення благодійних акцій та допомога малозабезпеченим, багатодітним сім'ям тощо.

Основні шляхи вирішення проблем у цьому напрямі: створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі виїзних для роботи з сільською сім'єю, діяльність центрів "Родинний дім" тощо. Але найбільш поширеною і ефективною стала робота клубів молодого сім'ї, які приваблюють молодих людей своєю демократичністю, доброзичливими взаєностосунками з клієнтами, розвитком ініціативи членів клубу, їх творчого підходу до роботи з різними категоріями сімей. При центрах ССМ України працює понад 250 таких клубів.

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи. Це не лише найбільш раціональна на даному етапі форма організації дозвілля молодих сімей, а й пропаганда кращих сімейних традицій українського народу, звичаїв, обрядів, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаєностосунків у сім'ї, відродження родинно-побутової культури українського народу тощо.

Масово-розважальні заходи, сімейні свята найчастіше проводяться за такими формами: Тиждень планування сім'ї, День матері, календарні, православні, релігійні свята, обряди. Вони відзначаються як щорічні обласні конкурси молодих сімей, конкурси, вечори студентських сімей, свята молодих сімей, конкурси сімейних ерудитів, на краще сімейне подвір'я, виставки дитячих творів, малюнків про сім'ю, фестиваль сімейних творчих колективів, сімейні спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання «Я і моя сім'я» та ін.

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у вирішенні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у

взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Соціальної допомоги потребують також:

- неповнолітні та саодинокі матері, благополучні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними, усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу;
- сім'ї, в яких виховуються проблемні діти, а також обдаровані;
- сім'ї з нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства (фізичного, психічного, сексуального) та ін.

У процесі такої роботи надається також соціальна, психолого-педагогічна допомога вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань організації їх взаємостосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, робота з окремими категоріями сімей та дітьми з таких сімей.

Реалізація центрами соціальних служб для молоді цих проблем здійснюється завдяки створенню школи молоді матері, школи батьківської підтримки, телефону довіри, консультативних пунктів при школах, ПТУ, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліцтурніри, сімейні посилки, психодрама, транзактний аналіз, кінолекторії тощо.

Питання сімейної психотерапії є найбільш складним у реалізації в діяльності соціальних педагогів. Робота у цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію-сімей з дисгармонією у сімейних взаємостосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї.

Існують сім'ї, які потребують соціально-психологічної допомоги внаслідок тимчасових або затяжних труднощів (серйозні тривалі захворювання

членів сім'ї, майнові втрати, нервово-психічні захворювання, різні акцентуації в характерах подружньої пари та ін.). Подружня психотерапія має в основному індивідуальний характер і зорієнтована лише на одну подружню пару та її проблеми, допомагає досягти гармонії у взаємостосунках та врегулюванні подружніх взаємин даної сім'ї.

Основні структури, що застосовуються, – це консулат. пункти, кабінети екстреної психологічної допомоги, телефон довіри, тренінгові центри. І саме завдяки їх функціонуванню проводяться тестування, анкетування, психоемоційні тренінги, бесіди-консультації та ін.

Така робота передбачає допомогти людям знайти душевну рівновагу, почуття безпеки, навчити їх долати стресові ситуації, труднощі, поважати і розуміти себе та близьких людей.

Чималу допомогу у цьому плані молодій сім'ї надається завдяки друку матеріалів у місцевій пресі, рекламуванню роботи, тематичних передач по телебаченню.

Отже, робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю та її родичами. Основна мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї.

ВИСНОВКИ

Найважливішим завданням соціальних працівників, фахівців із соціальної роботи є впровадження на практиці традиційних технологій, які добре зарекомендували себе, і апробація, застосування інноваційних технологічних процедур. Невід'ємним елементом інноваційних технологій соціальної роботи має стати їхня орієнтація на оволодіння клієнтом навичками соціального самозабезпечення, соціального самозахисту.

При розробці, апробації і впровадженні соціальних технологій у практичній соціономії доцільно виходити не тільки з потреб вузької професійної спрямованості соціальної роботи як дії з надання допомоги нужденним, а також з погляду стратегічного перспективного соціального завдання установавання взаємовигідного паритету між окремими громадянами і суспільством у цілому. Метою цього паритетного стану має бути поліпшення рівня життя.

Одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. У соціальній роботі з сім'єю застосовуються універсальні технології практичної соціальної роботи: соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний патронаж, соціальна терапія, соціальне консультування. Молода сім'я як об'єкт соціальної допомоги потребує специфікації даних технологій відповідно до тих проблем, які найбільш актуальні і значимі для молодого подружжя.

У процесі соціального інспектування соціальний працівник реалізує наступні функції: діагностичну (становлення порушень прав людини); попереджувально-профілактичну (запобігання рецидивам порушення прав людини в сім'ї); інформаційну (інформування громадськості, представників державної влади про наявність порушень прав людини в сім'ї); наглядово-контрольну (облік і перевірка житлово-побутових умов у сім'ї, перевірка

виконання членами сім'ї рекомендацій соціального педагога щодо запобігання порушення прав людини в сім'ї); охоронно-захисну (клопотання про позбавлення батьківських прав, вилучення дитини з сім'ї, направлення жертв сімейного насильства до кризових центрів, притулків для жінок і неповнолітніх); комунікативну (встановлення взаємодії соціального педагога з членами сім'ї з метою спонукання їх до подолання причин неблагополуччя в родині); координаційну (залучення медиків, психологів, юристів та інших фахівців до розв'язання проблем у сім'ї).

Соціальна діяльність з молодими сім'ями спрямована на підтримку та соціальний супровід життєдіяльності сім'ї, передбачає наявність чітко визначених критеріїв та їх показників ефективності (якісних і кількісних характеристик властивостей та станів соціального об'єкта), полягає у вирішенні соціальних проблем сім'ї, спрямована на забезпечення основних функцій сім'ї. Соціальні працівники можуть виконувати роль соціального партнера, консультанта молодій сім'ї, яка в разі потреби має змогу отримувати комплексну соціальну допомогу та соціальну підтримку, звернувшись в спеціальні соціальні служби.

Розглянувши досвід соціальної підтримки сімей в різних країнах, приходимо висновку, що останніми роками відбувається помітне зрушення в розширенні та удосконаленні державної політики, націленої на покращення життя сімей (особливо сімей з дітьми). Однак, такі тенденції мають міжнародні особливості, соціальна політика в різних країнах пристосовується до національних демографічних та економічних реальностей, з якими зіштовхується сучасна сім'я. Навіть у країнах ЄС до втілення в життя єдиних заходів у проведенні політики підтримки сім'ї за загальною схемою ще далеко, можливості для подальшого поліпшення умов життя сімей не вичерпані й вимагають більш тісної співпраці у всіх країнах.

Незважаючи на розгалужену систему соціальної підтримки сімей в Україні, не зайвим буде використання міжнародного досвіду в подальшому удосконаленні окремих аспектів сімейної політики в нашій країні. Робота з

соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю та її родичами. Основна мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актульні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36. наук. пр. / За заг. ред. П.М. Таланчука, Г.В. Онкович. К.: Унт «Україна», 2002. № 2. 339 с.
2. Актульні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36. наук. пр. К.: Ун-т «Україна», 2004. № 1 (3). 448 с.
3. Актульні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36. наук, праць. К.: Ун-т «Україна», 2005. 340с.
4. Актульні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. К.: Ун-т «Україна», 2005. 600 с.
5. Актульні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. К.: Ун-т «Україна», 2006. 600 с.
6. Альберт Х. Трактат о критическом разуме / пер с нем. И. З. Шишкова. М.: Эдиториал УРСС, 2003. 264 с.
7. Андрущенко В. Стратегія для освіти. З матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 5-9.
8. Андрущенко В. Освіта в діалозі цивілізаційного зростання комунікативної функції. *Освіта і управління*. Т. 8. 4.1. 2005. С. 18-19.
9. Антология социальной работы. В 5 т. / Сост. М.Ф. Фирсов. М.: Сварог: НВФСПТ, 2004. 380 с.
10. Антонова В. Социальная работа с различными категориями населения: Учеб. пособие. Якутск: Якутский гос. ун-т им. М.К. Амосова; Пед. ин-т., 2001. 60 с.
11. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: Навч. посіб. для студ.вищ. навч.з. *Академія праці та соціальних відносин*. К.: Центр навч. літератури, 2005. 172 с.
12. Бех В.Л. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття*:

проблеми теорії і практики: матеріали доп. на Міжнар. наук, практ. конф. 29-31 жовтня 2002 р. К., 2002. С. 29-47.

13. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркотиків: Метод, рек. з навч. курсу для магістеріуму / Шк. соц. роботи; Нац. ун-ту «Кисво-Могилянська академія»; Кафедра соц. роботи; Ужгород, держ. ун-ту. К.; Ужгород, 2000. 176 с.

14. Баркер Р. Словарь социальной работы. М. : Наука, 1994. 166с.

15. Бергер Петер Л. Социология: биографический подход. *Личностно-ориентированная социология*. М. : Академический проект, 2004. 608 с.

16. Васильченко В. С., Гриненко А.М., Грішнова, О.А. Управління трудовим потенціалом: Навч. посіб. К. : КНЕУ, 2005. 403 с.

17. Ветрова С.С. Репродуктивные потенциалы населения в пространстве жизненных шансов современного украинского общества. *Вісник Одеського національного університету*. 2007. Т. 12, Вип. 6 : Соціологія і політичні науки. С. 687-694.

18. Галецкий В. Встретит ли институт семьи 22 век / В. Галецкий // Дружба народов. 2005. №6. С. 169–187.

19. Горпинич О.В. Соціальна робота як фактор формування громадянського суспільства: Дис.... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2005. 197 арк.

20. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод, матеріали для тренера / Авт.-упор.: О.В. Безпалько, Т.П. Авельцева, О.М.Петрик, Г.О. Притиск; за заг. ред. І.Д. Звереві. К.: Наук, світ, 2004. 69 с.

21. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. 3-тє видання. К. : Знання, 2007. 237 с.

22. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / Под общ. ред. И.Д. Зверевой. К.: Наук, світ, 2001. (Б-чка соц. работника / соц. педагога). (Благополучие детей и молодежи: возможности соц. работы). 63 с.

23. Добронравова І. С. Новітня західна філософія науки : Київ : Парапан, 2008. 216 с.
24. Законы выживания неполной семьи *Зеркало недели* – URL http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/zakony_vyzhivaniya_nepolnoy_semi.html (дата звернення 09.09.2020)
25. Зверева І.Д. Проект «Социальное образование в Украине»: перспективы развития социальной работы/социальной педагогики. *Практична психологія та соціальна робота*, 2002. № 5 (42). С. 20-23
26. Забезпечення рівних можливостей для студентів з інвалідністю: Метод, посіб. для викладачів щодо роботи в інтегрованих групах / К.О.Кольченко, Ш. Равер-Лампман, Г.Ф. Нікуліна, Н.Я. Козліковська, Г.Є.Мазарська. К.: Ун-т «Україна», 2005. 76.
27. Жуков В. Соціальна політика: світові тенденції та моделі, застосування в Україні. *Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі*. За заг. ред. І. Зверєвої та Г. Лактіонової. К.: Наук, світ, 2001. С. 8-23.
28. Іванова І.Б. Актуальні питання розроблення моделі спеціаліста. *Вісник Ун-ту «Україна»: Теорет. та наук.-метод. вид.*, 2002. №2. С. 22-29
Інновації у соціальних службах: Навч.-метод, посіб. К.: Пульсари, 2002. 168 с.
29. Инновационные методы обучения в гражданском образовании /В.В.Величко, Д.В. Карпиевич, Е.Ф. Карпиевич, Л.Г. Кирилюк. 2-е изд., доп.Мн.: Медисонт, 2001. 168 с.
30. Каждая шестая семья в Украине – неполная URL <http://focus.ua/society/118641/>(дата звернення 09.09.2020)
31. Капица С.П. Гиперболический путь человечества. Через демографическую революцию к обществам знаний. М. : Издательский Дом ТОНЧУ, 2009. 128 с.
32. Кац М.Н. Современная украинская семья : кризис или модернизация? *Вопросы духовной культуры*. Философские науки. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65029/37-ac.pdf?sequence=1>(дата звернення 09.09.2020)

33. Кравченко Р., Кабаченко Н., Васильченко О. Розвиток недержавних організацій соціальної сфери. *Соціальна робота в Україні: перші кроки*. К.: Академія. 2008. С. 130-144.
34. Кризис института семьи в постиндустриальном обществе: анализ причин и возможностей преодоления. Кочеткова О., Русакова Е., Яновский К., и др.; Под ред. К. Яновского. М.: ИЭПП, 2007.– 243 с.
35. Лионова Е. Топ-5 причин разводов в украинских семьях URL <http://www.bagnet.org/news /raitings/219780>. (дата звернення 09.09.2020)
36. Льюса Марио Варгас. В нынешней цивилизации не остается места человеческим ценностям URL: <http://fakty.ua/191067-mario-vargas-losa-v-nyneshnej-civilizacii-ne-ostaetsya-mesta-chelovecheskim-cennostya>. (дата звернення 09.09.2020)
37. Митрикас А. Семья как ценность : состояние и перспективы изменений ценностного выбора в странах Европы URL :<http://demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit01.php>). (дата звернення 09.09.2020)
38. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. М.: Творч. центр., 2001. С. 25-50.
39. Остроух И. Государство благосостояния и институт семьи в Германии // Демоскоп. № 109-110. 14-27 апреля 2003. С. 24-30.
40. Пасько Я. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. К., 2008. 272 с.
41. Палкин В.А. Семья в условиях информационного общества. *Імідж сучасного педагога*. 2014. №6. С. 49–52.
42. Папська А.И. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навч. посіб. К.: УДЦССМ, 2001. 219 с
43. Попович Г.М, Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навч.-метод, посіб. / Ужгород, держ. ун-т. Ужгород: МПП "Гражда", 2000. 134 с.
44. Поппер К. Логика научного исследования. пер. с англ. ; под общ. ред. В.Н. Садовского. М. : Республика, 2004. 447 с.

45. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / [пер. з франц. Є. Марічев]. – К. : Смолоскип, 2004. – 232 с.

46. Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій.: Метод, рек. для тренера / Упоряд.: Т.П. Авельцева, Н.В. Зимовець, О.А. Калібаба, В.П. Лютий; За заг. ред. І.Д. Зверевої. К.: Наук, світ, 2003. 86 с.

47. Слюсарь Л.И. Украинская семья в условиях глобализации. Демографическое развитие : вызовы глобализации (Седьмые Валентеевские чтения) : материалы Международной конференции (Москва, Россия, 15–17 ноября 2012 г.) / под ред. В.А. Ионцева, Н.В. Зверевой, Г.Е. Ананьевой, В.П. Тышкевич. М. : МАКС Пресс, 2012. С. 474–479

48. Сорокин П. А. Кризис современной семьи (социологический очерк) / П. А. Сорокин // Вестник МГУ. 2007. № 3. С. 65–79.

49. Солодников В. В. Социология социально-дезадаптированной семьи. С.-Пб. : Директ, 2007. 384 с.

50. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посіб. / А.Й. Кепська, О.В.Безпалько, Р.Х. Вайнола, О.В. Вакуленко, О.Г. Карпенко; Держ. центр соц. служб для молоді М-ва України у справах сім'ї, дітей та молоді; Ін-т соц. роботи та управління Нац. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. К.: ДЦССМ, 2004. 362 с.

51. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.М. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. К.: УДЦССМ, 2001. Кн. 1: Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. 344 с.

52. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.М. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. К.: УДЦССМ, 2001. Кн. 2: Навчальний посібник. 440 с.

53. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.М.Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. К.: УДЦССМ, 2001. Кн. 3: 36. навч. програм. 332 с.

54. Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. 29-31 жовтня 2002 р. Ч. I. К., 2002. 274 с.

55. Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. 29-31 жовтня 2002 року. Ч. II. К., 2002. 316 с.

56. Соціальна робота в Україні: перші кроки. *Школа соціальної роботи Національного ун-ту "Києво-Могилянська академія"*/Ред. В. Полтавець. К.: Вид. дім "KM Academia", 2000. 236 с.

57. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Метод, рек. для тренера / Ред І.Д. Зверева, Авт.-упоряд. О.В. Безпалько. К.: Наук, світ, 2002. (Б-чка соц. працівника / соц. педагог.; Серія "Благополуччя дітей та молоді. Додаток до журналу "Практична психологія та соціальна робота". 55 с.

58. Соціальна робота з молоддю в Україні: 36. інформ.-метод. матеріалів / Ред. Л.Ф. Бурлачу к. Укр. держ. центр соц. служб для молоді. К.: Столиця, 2007. 152 с.

59. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / Авт.-уклад. С.Я. Харченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ: Альма-матер, 2003. 198 с.

60. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доп. та повідомл. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21-22 жовтня 1999 р.)/ Ред. І.І. Мигович: Ужгород, держ. ун-т; Закарпат. обл. держ. адмін. Ужгород, 1999. 412 с.

61. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доп. Та повідомл. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21-22 жовтня 1999 р.) / Ред.: 1.1. Мигович; Ужгородський держ. ун-т; Закарпатська обласна держ. адміністрація. Ужгород, 2009. Ч. 2. 368 с.

62. Соціальна робота: У 4 кн. Кн. 3: Хрестоматія; Кн. 4: Короткий енцикл. слов. К.: ДЦССС, 2002.

63. Соціальна робота в Україні / За заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. К.: Наук, світ, 2003.
64. Соціальна педагогіка. Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської. К., 2000. 264 с.
65. Соціальна робота / соціальна педагогіка: понятійно-термінол.слов. / За заг.ред. І.Д. Зверєвої. К.: Етносфера, 2004. 85 с.
66. Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: 36. наук, статей. К., 1998.
67. Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування: Матер.наук.-практ. конф. (12 травня 2005 р., м. Черкаси) / Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І.Кривоконь, Н.М. Дембіцька. К.: Фенікс, 2005. 664 с.
68. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / Ред.: В.М. Синьов; Держ. центр соц. служб для молоді; Державний департамент України а питань виконання покарань. К., 2003. 220 с.
69. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посіб. для підвищення кваліфікації працівників соц. служб для молоді: У 3 ч. / За заг.ред.: А.Я.Ходорчук; Укр. держ. центр соц. служб для молоді Держ. ком.України у справах сім'ї та молоді; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. К.: УДЦССМ, 2001. Ч. 1: Теоретичні та методичні засади соціальної роботи; Ч.2: Основні напрями соціальної роботи в умовах реформування в Україні. 296 с; Ч. 3: Теоретичні засади та основні напрямки інформаційних технологій соціальної роботи. 172 с.
70. Соціальна робота: В 3 ч. / За ред.: Т.В. Семигіної, І.М. Грипг, Школа соціальної роботи ім. В.І. Полтавця; Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. Ч. 1: Основи соціальної роботи. 178 с; Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи. 224 с; Ч. 3: Робота з конкретними групами клієнтів. 166 с.

71. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти) І.Д. Зверева, І.В. Козубовська, В.Ю. Керцман, О.П. Пічкарь / Ч .І.Ужгород: УжНУ, 2000. 192 с.

72. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти): Навч.-практ. посіб. для дистанц. навч. / І.Д. Зверева, І.В. Козубовська, В.Ю. Керцман, О.П. Пічкарь; Ужгород, нац. ун-т; Укр. асоціація соц. педагогів та спеціалістів з соціальної роботи. Ужгород, 2000. 190 с.

73. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, О.І. Янкович, З.П. Бондаренко, Т.Л. Лях; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка; Християн, дит. фонд. К.: Наук, світ, 2003. 234 с.

74. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, О.І. Янкович, З.П. Бондаренко, Т.Л. Лях; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка; Християн, дит. фонд. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: ДЦССМ, 2004. 266 с.

75. Социальная педагогика и социальная работа за рубежом. М., 1991.

76. Социальная работа: история, теория и практика: Науч. учеб.-метод. пособие для студ., магистрантов, асп. и спец. в обл. соц. педагогики, соц. работы: В 2 ч. / Авт.-сост.: С.Я. Харченко; Луган. гос. пед. ун-т им. Тараса Шевченко. Луганск: Альма-матер, 2002. 158 с.

77. Социальная работа: Учеб.-метод. пособие / Сост.: Н.Б. Коршунова; Российский хим.-технол. ун-т им. Д.И. Менделеева. М.: РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2001. 72с.

78. Социальная работа: Справ, пособие для студ. специальности 053100 социально-культурная деятельность / Авт.-сост.: Л.А. Шевченко; Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина. Тамбов: Из-во ТГУ, 2000.43 с.

79. Социальная работа: Учеб. пособие / Под общ. ред. В.И. Курбатова. 2-е изд., перераб и доп. Ростов на/Д.: Феникс, 2003.

80. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Моск. гос. ун-т сервиса; Соц.-технол. ин-т / Отв. ред.: Е.И. Холостова, А.С. Сор-вина. М.: ИНФРА-М, 2003. 426 с. (Высшее образование).

81. Социальная работа: Словарь-справочник / Под ред. В.Л. Филоненко. М., 2008.

82. Социальная теория: Социальная политика. Социальная работа: Сб. науч. статей / Отв. ред. Б.В. Жижко; Кафедра теории и методики социальной работы Краснояр. гос. ун-та.: Красноярск, 2000. 156 с.

83. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні /За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. К., 2002. 128 с.

84. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч.-метод, посіб. / Автор, кол.: Л.С. Волинець, Ф.Й. Кепська, Н.М.Комарова та ін. К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2000. 127 с.

85. Соціально-економічні проблеми дитинства в сучасному українському селі / Авт. кол.: Л.С. Волинець, А.Г. Зінченко, І.Б. Іванова та ін. К.: Академпрес, 2008. 136 с.

86. Соціально-психологічна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами: Метод, рек. / Н.О. Головки, Л.Є. Данелян, І.С. Довгалюк та ін.; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. К.: Держсоцслужба, 2005. 107 с.

87. Соціологія / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Вид. центр "Академія", 2002. 559 с.

88. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 09.09.2020)

89. Технології соціальної роботи / За заг. ред. А.Й. Папської. К., 2000.

90. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. А.Й.Капської. К., 2001. 140 с.

91. Тюття Л.Т. Психологічна підготовка соціального педагога до діяльності. *Вісник університету "Україна"*. К., 2001. № 1. С. 66-71.

92. Тюття Л.Т. Концепція наскрізної підготовки фахівців із соціальної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими*

потребами: 36. наук, праць. К.: Вид-во "Університет "Україна", 2004. С. 122-129.

93. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика). Навч. посіб. К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. С. 7-22.

94. Тюття Л.Т. Проблемний підхід до процесу соціальної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: Тези доп. К.: Вид-во "Університет "Україна", 2005. С. 266-268.

95. Тюття Л.Т. Проектування інновацій у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: Тези доп. К.: Вид-во "Університет "Україна", 2005. С. 173-175.

96. Тюття Л.Т. Проектування в соціальній роботі. *Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія"*. Вип.: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Т. 47. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. С. 84-87.

97. Федотова Ю.В. Проблема розуміння кризи сім'ї. *Соціологічні дослідження*. 2003. №11. С. 137–141.